

Pavao VUK-PAVLOVIĆ

DOŽIVLJAJ, DUŠEVNOST I ESTETSKI UVIĐAJ

(Osnovi estetike I: Pristup)

1

Doživljaj

Živjeti — sudbina je svega rođenoga. Doživjeti i doživljavati — dosuđeno je napose čovjeku. Sam se život, življen a ne doživljen još, rasploduje doduše, obnavlja; on nagoniski održava trajnu neku svoju općenu povezanost, no pojedinačno biće, kojemu se samo takvo živovanje prirodnom nuždom u danome času gasi, ne zna i ne može da po golome tom svom žiću ostavi iza sebe bilo kakav bitniji trag. Sama ga pusta životnost njegova kao i tuđa u svakome slučaju ostavlja bezimenim. Život, koliko se nije uzvio do one neke ponoće, koja se zna prikazati u očitovanjima, što bi se smjela nazvati „doživljajima”, a kakav, bezdoživljajan, zna trajati i za spavanja bez sna, u stvari je događanje koliko samo prirodno toliko i izvanpovijesno ili bespovijesno. Življenje bi samo ostalo u sebi isprazno i opstojanje beznačajno, gdje ne bi moglo ni znalo biti nadvito i napose nekako obasjano u ogledanju i viđenju, upravo ojačano i osnaženo neke vrste samozahvatom, neobičnim u neku ruku, pa u krajnjem svom izdanku i zagonetnim činom svijesti, čudesnim događajem, što se samome golom „iživljavanju” nasuprot može nazvati „doživljajem”, nečim, što kao da nekako stoji pored i opstoji do samoga življenja, što kao da je praznome živovanju do-dano, življenju do-življeno. Čin je to svijesti i događaj, po kojemu se — kako iskršava iz samoga životnoga toka i gdje se iz njega zapažen i značajan izdiže — svakako tek i razotkriva zasebno i osobito živovanje upravo čovječje i bistvo svojevrсно ljudsko. Tek se po događaju osviještena i na osebani način čuvstveno naglašena zapažanja, kojim je označena činjenica doživljaja, može da skupi talog pamćenja, što će određenu životnom osvještenju moći da poda neki labaviji ili uporniji žig trajnosti, snažniju ili slabiju vidljivost ustrajnosti. A s toga se osnova izvija i mogućnost svojevrсна međusobna ljudskog komuniciranja kao osebna i naročita međuljudskoga dodira. Jer pojavom činjenice, koja se može nazvati „doživljajem”, ulazi, smjelo bi se reći, svjetlost u život, njome biva on u bitnosti svojoj budan, „doživljajem” se i „doživljajima” smiju imenovati događaji i imenuju se događanja, po kojima se življenje u ponoći osvjetljava.

Iz sutona se vegetativno-animalnoga životnoga toka, iz sananosti duševnoga zbivanja izdižu ponajviše snagom afektivna udara i njime uzbu-

đene pažnje bljesci svjesnih momenata i odbljesci svjestitih elemenata, kojima se naznačuje određen iskustvu pristupan i neposredno iskustvo ujedno nadilazan događaj napose značajan po cjelinu i puninu čovječjega bića. Takvo je izravno iskustvo, takav čin neposredovana usrdna svjesna zahvata stvarnosti, na koju život nailazi ili o koju se življenje spotiče, kao „doživljaj” ujedno zrenje obilježeno stanjem izvjesnosti, pouzdanja u zreto i odnos prema njemu, pa je i prožeto osebnom čuvstvenom obojenošću, koja se određena nadaje zajedno s bilo kakvom već iskrslom vrednotom, u kojoj se u bitnosti usidrava i po kojoj se u zasebnosti svojoj i osobitosti poznaje i prepoznaje „doživljaj” iznad neodređenosti sutonsko-sanana živovanja. Doživljaj je sveder bilo u pozitivnom bilo u negativnom smjeru vrijednosno zakovan, prema čemu se u određenu vidu i da smatrati odlučnim upravljačem opstanka, dok se prema vrijednosnoj svojoj upravljenosti i prikazuje bilo smislovitim bilo besmislenim ili i protivusmislenim. „Doživljaj” naznačuje u povodu toga napose zapažen događaj. Shvaćen tako prikazuje se kao razmjerna cijelorna punina, koja kao takva uopće i može da bude izvorom stvaralačke pobude, ako, razumije se, i ne mora svagda i svuda to i biti. No samo se živovanje očituje isključivo kao zazbiljnost; tek po onome se, što se može nazvati „doživljajem”, izdižu na tlu ljudskoga opstanka i otvaraju „mogućnosti”. Tako i ostaje stvaralaštvo, koliko je upravo uvjetovano stalnom mogućnosti biranja između predvidljivih prilika, u svakome slučaju upućeno na doživljaj. Svakako se pak baš po vrijednosnoj prožetosti doživljaja, a prema širini i dubini njegovih mogućnosti i svojevrsnim mu značajkama životi ljudski, kako se čini, u razvojnoj svojoj krajnosti uzasebljuju i u licima i ličnostima između sebe razlikuju.

Po „doživljaju” se životi ljudski ne odvijaju samo u različitim dubinama nego i u svojevrsnim rasponima. I što je pri tome bitno: tek gdje se je život u toku življenja i izivljavanja razvijajući se postupno izdiferencirao mnoštvom i mnogolikošću doživljaja, razdvaja se u stvari i razlikuje u čovjeka individualni subjekat od socijalnoga, a dalje i nekako „ne tvoje” i naposljed „moje” od „tvoga”, kad se tako izažima reflektirano „ja” iz iskonski i prvotno predživljena magičnoga „mi”, u povodu čega na posljatku i dolazi do mogućeg utvrđenja razlike vitalna u bitnosti odnosa „individualitet — kolektivitet” prema duhovnome u osnovu „lice — zajednica”. I koliko mu se u takvu tom rasponu osidrava opstanak i izgrađuje biće, čovjek i očituje osebne mu značajne svojstvenosti.

Stvorenja zemska, kakva bila da bila, ispunjaju svoju bitnost prema danoj im sudbini, prema svojevrsnim događajima, koji im se pojedinima u naročitu njihovu jedinstvenom opstanku baš mogu desiti, prema unaprijed im danim okolnostima i mogućnostima, kojima se služe. No čovjek u svome čovjekovanju upravo na osnovu mogućega mu i dosuđena doživljavanja iznad samoga sirova življenja živi u stanju i bistvu po sposobnosti da poredi i ocjenjuje. U viđenjima svojim nalazi mjerila svom opstanku. I koliko mu je svijest dozrela do uviđanja istinskoga njegova općeg životnog stanja i mogućnosti njime danih, može razvijajući se doseći i onu razmjernu neku svoju duhovnu zrelost, koja se u najbitnijem vidu zna očitovati u činjenici, da će se doživjeti i na posljatku otkriti kao biće u krajnosti svoga bistva krnje.

I doista, samo se čovjek jedini, čini se, između stvorenja kao biće sposobno doživljaju može tako upoznati i osjetiti u nekoj krnjosti, kad mu u

svijesti, kojom na neki način zna ogledati sama sebe, zasje iznad njegova stvarna opstanka slika potpuna čovjeka, viđenje ispunjena čovještva. Izvorom se te svijesti može u čovjeka smatrati kako njegova socijabilnost, u druženosti mu uvrzena međuljudska povezanost sa zahtjevima, koji mu se u tome pravcu upućuju, tako i pobude i želje, koje iskrsavaju u povodu mnogolikih dubinskih njegovih iskustava, pa i neispunjenih očekivanja i nada.

U svemu obilju i izobilju, koliko mu i bilo dano, čovjek mogući po sposobnosti i činjenici doživljavanja ogledati i ocjenjivati pustu datost svoga življenja, može znati za svoje nedostatke, praznine, zablude, ograđenosti, promašaje na svim vrijednosnim područjima, za ispraznosti u mnogim svojim nastojanjima, postupcima, činima. Svjestan ne može da ih ne uvidi, pa tako mu u rasponu između onoga, što jest i kakav jest, i onoga, što bi mogao ili trebao biti, teče život između raznolikih prilika, koje mogu da ga uznemire, pa i stanja između sebe suprotnih, što ga znadu i razdirati, napose gdje i kad bi se našao u procijepu između opstojna mu bića i zadataka, koji otkrivaju njegovu nemoć.

Tako se međutim tek po činjenici doživljaja i po mnogostrukosti njegovoj, u koje se vidu opstanak osmišljuje i po kojoj se na svome putu životi ovako ili onako uzasebljuju i između sebe diferenciraju, i može ukazati na to, kako čovjekovanje doživljajno usidreno teče između suza i smiješka, jada i radosti, nade i očaja, uspjeha i odricanja, između ljubavi i mržnje, dobrostivosti i zlobe, nepredvidljivih često stjecaja prilika, neočekivanih, pa i neshvatljivih udesa i preobrazbi, i može se istaći, kako taj neobični življeni i doživljeni život zna bijedno ljudsko biće darivati onim, što bi htjelo odbaciti, i uskraćivati mu mnogo koješta, što žarko zna željeti i sjetnom čežnjom dozivati. U takvu rasponu isprepletenu napetošću i nemirom prolazi čovjeku život, a drukčije upravo i ne bi živio život svojevrсно ljudski, ne bi ušao u svijet duha i kulture, ne bi ni bio čovjekom.

Koliko se međutim život ljudski s neželjenim svojim obratima i prikazao nedovoljnim, koliko i ne zadovoljavao čovjeka, koji uviđa nedostatke. u koje ga sudbina zapleće ostavljajući mu biće neispunjenim, toliko se opet u njega, gdje je dopro do zrelosti, kakva mu prilikuje, rađa pobuda, da općenito u mnogo kojekakvim raznolikim mogućim smjerovima skrene prema što djelovnijoj punoći i opstanak svoj dovede do poželjna sklada.

Ipak — kao pojedinac stavljen na sama sebe ne može čovjek nikako, koliko mu i trajao život, doživljavati tako svestrano ni doživjeti sebe tako duboko ni svijet tako obuhvatno niti može skupiti toliko bitnih iskustava, koliko mu svakako treba, kako bi bar približno svrhovito uzmogao zakoračiti u traženu smjeru i onako prema izgradnji opstanka i ispunjenju života, da bi nekom sigurnošću stupio na stazu, koja bi ga vodila, ako i ne možda do ostvarenja, a to bar do viđenja, do iole jasne slike puna i potpuna čovještva.

Kao jedinka čovjek nije slučajno, on je bistveno vezan na svoje bližnje. I kako se samo u zajedništvu s njima može kao socijalni subjekat u predodređenoj mu nekoj kulturnoj sredini izgraditi do svojevrсне ljudske osebnosti, mora upravo u povodu vječite negotovosti svoga čovještva, svoje krnjosti i saznanja njezina biti u besprekidnoj komunikaciji sa sebi sličnima. Već s rođenjem se njegovim rađa bezizuzetna u stvari i bezuvjetna potreba onakve

vezanosti i povezanosti. Izvan svake komunikacije, lišeno nje, bez njezine mogućnosti čovjek se ne bi mogao održati već ni kao prirodno biće. Tako je od prvih krikova svoga glada, prvotnog živog dodira dojenčeta s majčinom dojkom čovjek upućen na kakav bilo dodir sa čovjekom, i ta upućenost ga na komuniciranje prati nužno se produbljujući sve do oprostaja njegova sa životom na samotnu ležaju. Tu upućenost i tu potrebu valja brojiti među najbitnije ljudske značajke. Pod njezinim se pritiskom na posljeticu i stvaraju dobra, koja svoj nastanak duguju naporima ljudskoga duha. Ona i jesu ispred svega potrebna stvorenju, koje je upravo po nuždi svoje prirode u bitnome smislu biće komunikativno.

U potrebi, koja se u razviću života svjesno zna nadati čovjeku, čim se je upoznao kao biće krnje, i u nastojanju njegovu oko samoostvarenja, kako se očituje u vezi s prozretim nedostacima u okviru doživljajne stvarnosti, morat će uistinu čovjek prema različitim mogućnostima doživljavanja u raznolikim pravcima tražiti primjerena sredstva komunikacije. A da bi to uzmogao, trebat će bez sumnje upoznati sebe u svojoj doživljajnosti, a nastojati i dalje da uopće dođe do uvida u bistvo doživljaja i mogućnosti doživljavanja, stajat će, ukratko, pred zadatkom da spozna sebe i čovjeka u njegovu čovjekovanju.

Tako se „doživljaj” po istaknutim svojevrsnim značajkama prirodno i nužno nameće prema svim mogućim svojim očitovanjima kao predmet i zadatak spoznavanja. Život se sam, koliko se može ogledati kao povezan u sebi ustrajan tok, rasploduje, razmnožava, ali se ne bi na čovjeku svojstven način ni neizravno priopćavao u svemu mnoštvu i svoj mnogolikosti svojih posljedaka, kad se iz njega ne bi mogli izviti i kad se nad njima ne bi doista nadvijali „doživljaji”. Samo je „doživljaju” uistinu svojstvena mogućnost „priopćivosti”, po kakvoj se razotkriva upravo biće ljudsko. A može se doživljaj priopćiti na više ili manje primjeren način i priopćuje se, kako je poznato, posredstvom iznadorganskih ljudskih tvorbi, kako se kao kulturna dobra, izgrađuju različitim sredstvima, kao što to može biti artikulirani glas, usklađeno zvukovlje, ritmom obuzdani pokreti, crtom i plohom svladana boja, osvjetljena oblikovana kruta građa. I sva ta mnogobrojna sredstva, kojima se čovjek na najrazličniji način služi u svrhu komuniciranja, dokazom su, kako je on biće, koje sebi ne dostaje u samoj svojoj životnosti, već po nuždi svoga bistva mora da se objavi i hoće da se očituje u svojoj osebnoj svojoj doživljajnosti potvrđujući sveđ nanovo nastojanje da je razvije do moguće punoće.

2

Priopćivost doživljaja

U dodiru — u slaganju i sukobima sa sebi sličnima, u sudbinskoj se povezanosti s bližnjima osvještava život čovječji nizom doživljaja. Iskazujući ih i primajući takve iskaze od onih, s kojima je po opstanku svome povezan, može se čovjek dostati uvida u svoje i u tuđe značajke i osebnosti, može da se uzvine do uvidanja kako ličnih tako i zajedničnih izvrština i mana, prednosti i nedostataka. A takvo je saznanje i uvidanje bez sumnje potrebno, kako bi se životu mogle naći što primjerenije smjernice i kako bi se što svje-

snije i što smislovitije moglo upravljati njegovim tokom. Ipak čovjek samac ne može neposredno doživjeti ni doznati sve, što bi mu za to bilo potrebno. I kako proziranje vlastite ograđenosti pojedinčeve biva u tome smjeru obuhvatnije i potreba se za njegovim produbljivanjem sve više osvještava, tako se jača i nagon za saopćavanjem, raste potreba komuniciranja, bez čega bi zacijelo brzo usahlo vrelo onih iskustava, na osnovu kojih se usmjerava i oblikuje čovječiji život shvaćen u jedinstvu življenja i doživljavanja. Doista se naime takav život svojevrsno ljudski izgrađuje stvarno po izvorima a i može uzdizati samo na temeljima daleko širim od individualnih i individualiziranih njegovih mogućnosti. I kako će u tome vidu, gdje je iole dozreo, čovjek prirodno nastojati oko jasnoće i dubine, oko jasnoće, da se u svojoj opstojnosti, oko dubine da se u svojoj bistvenosti održi i obrazuje, tako će ne smirujući se nikada tražiti ujedno i sve šira i pogodnija sredstva, kojima bi se svrhovito mogao služiti pri potrebi da iznese na javu i priopći bitne jezgre svojih doživljaja iskrsljih iz najraznolikijih pobuda i usmjerenih prema najraznovrsnijim vide-njima, svrhama, ciljevima.

Tako će s obzirom na upravo nagonsku potrebu međusobna sudioništvovanja u iskustvima, potrebu razgovora, priopćavanja, komuniciranja, čovjek sezati za svim mogućnostima i upotrijebit će i usavršavati sva dostižna mu sredstva, koja će pogledom na tu svrhu smatrati prihvatljivima. Tu međutim nijesu dostajale čovjeku same izražajne njegove kretnje, koliko neodređene, neustaljene i neustaljive nijesu podvrgnute svjesnoj njegovoj hotnji ni budnu mu nadzoru. Stoga i traži trajno mogućnosti određena, stalna i jednoznačna izraza, pa je i uspio doći do takvih nekih razmjerno postojanijih i pouzdanijih sredstava komunikacije u povodu doživljaja, do valjanijeg iskaza i prikaza njegovog. U nastojanju oko artikulacije svoga glasa uspio ga je sapeti u govor, kojim bolje ili lošije može da vlada. Ritmizirajući zvukovlje i zvek i izvodeći ih tako i posredstvom raznolikih instrumenata pronalazio je sved nove mogućnosti kombinacije i upotrebe slušnih znakova, od iskazivanja i odašiljanja vijesti udaranjem u bubanj do suptilnih prikaza doživljenih stanja pjevom i napjevom, širokim i raznolikim pa gdje gdje i veoma sastavljenim govorom glazbenim. Podvrgavši stalnome redu svijet svetla i boja uspio je obujam tjelesne datosti prevesti na plošnost i pronaći slikovni i slikarski govor, pa nadalje izumiti smislovite znakove, rječite simbole i utvrditi crtani govor i nagovor, pismo. I sama mu je kruta građa poslužila za govor kiparski. Isto je tako u mimici i pantomimici svakojake vrste, u ukroćenim kretnjama našao moguće sredstvo priopćavanja nečega, čega se je dostao ili što ga je moglo zateći doživljajem.

Ipak — sva ta i takva sredstva komunikacije, sva bez izuzetka očituju i odlučan, neizbježan nedostatak: sva su ona jednostrana. Nijedno između njih, kolikogod i bilo na svoj način prikladno za saopćavanje, kolikogod i omogućivalo određen, razmjerno jednoznačan, pa možda i veoma sugestivan iskaz ili prikaz, nijedno ne može iskazati sam doživljaj u svoj njegovoj obuhvatnosti i pravoj dubini, ne može ga prikazati u istinskoj njegovoj čitavosti, u iskonskome njegovu totalitetu. Kolikogod koje između tih sredstava saopćavanja i sporazumijevanja i bilo široko, nijedno se ne može prema iskaznim ili prikaznim svojim mogućnostima potpuno i savršeno pokrivati s doživljajem, na koji bi se komunikacija imala protezati. Kako se jedinstvo i jedinstvenost

doživljaja ne nadaje u potpunoj nekoj jednoličnosti, već naprotiv skupom izvora mogućih mu očitovanja, u sastavu određenih komponenata, kako se dakle doživljaj ističe u bitnosti kao složena u sebi konstitucija, izabrano će komunikativno sredstvo primjereno primijenjeno moći doduše u načelu prodrjeti s manje ili više uspjeha do jezgre doživljaja, no ipak i tu samo do jezgre naročitih nekih njegovih svojstvenosti ili prema prilikama možda i samo do pojedine između njih, pa komunikacija i može biti „jezgrovita” tek u istaknutome tom smislu. No ako nijednom između sredstava saopćavanja i nije dana mogućnost posljednje i potpune iscrpnosti, ipak se onakava i onolika „jezgrovitost” od njega može, u mogućim okolnostima i izvjesnim slučajevima štaviše i mora moći tražiti.

Upravo višestruka svojstvenost doživljaja i puti, čini se, čovjeka, da traži sveđ nove mogućnosti i nova ili preinačena sredstva saopćavanja, nova vrela komunikacije, kako bi se što svestranije mogao očitovati i u iskazima i prikazima svojim što jezgrovitije znao objasniti s osnova doživljajne zazbiljnosti.

Što se tiče višestruke mogućnosti načina, kako će se doživljaj objaviti u povezanosti razaberivih mu svojstava i osobina, valja napomenuti, da se ona očituje napose prema bitnoj smisljenoj usmjerenosti doživljaja i usidrenosti njegovoj u određenu vrijednosnom području. No pored toga već i sama opća struktura doživljaja upućuje pogledom na osnovne njegove komponente na razliku, koja ne dopušta svakome ili kakvomogod sredstvu, da jednako posluži primjerenu saopćenju svih njih, da jednako svuda pogoduje jezgrovitijoj komunikaciji.

I neposredno življeni ljudski životni tok nalazi, dašto, svoja očitovanja u raznolikim karakterističnim izražajnim pojavama, za koje zna biti dovoljna i sama nagonaska reakcija na određene više ili manje složene podražaje. Koliko međutim takva izražajna pojava prirodno i može posredovati komunikaciju, pa to gdješto u svojoj impulzivnosti zna činiti i na veoma sugestivan način, napose, gdje bi naišla na razvitiu sposobnost ili istančaniju naklonost sučuvstvovanja, ostaje ipak njezinim nedostatkom, što joj se značenje rijetko dâ sa sigurnošću jednoznačno odrediti, a svagda je nestalna i minutljiva, pa se stoga nužno i ograničuje na uži i najuži međuljudski krug. Ona zna doduše biti i od veoma znatna značenja po sam subjekat doživljaja i za nj, i naročito, gdje se radi o razviću, punijem toku i skladnijem smjeranju samog izivljavanja, ali ne može da zajamči ponovljivu, što znači i trajniju i prošireniju i produbljeniju komunikaciju.

Drukčije je svakako pogledom na iskaz ili prikaz doživljaja. Koliko prema stalnoj vrijednosnoj usidrenosti ili smisljenoj usmjerenosti doživljaja takav iskaz ili prikaz ima, da bi bio primjeren i prikladan, biti određen i jednoznačan, poželjna se komunikacija daje s obzirom na nj oživotvoriti tek posredstvom svjesno oblikovanih, drugim riječima, po pronalasku ili izumu proizvedenih odnosno racionalno organiziranih sredstava. Da međutim doživljaj uopće na taj način uzmogne i jednoznačnijim i trajnijim sredstvima u bilo kojoj istaknutoj svojoj svojstvenosti biti stvarno priopćiv, valja bez sumnje da u tome pravcu bude napose osviješten i upoznat u svoj svojoj osobitosti, kako bi se iskaz ili prikaz doživljaja znao i mogao učiniti pravim sredstvom prave komunikacije.

I doista, idući za iskustvima i povodeći se za njima ili opet samim misaonim putem dao se je čovjek napose gonjen stvaralačkim svojim pobudama na istraživanja i ispitivanja te vrste. No predmetnosti, koje je trebalo prvenstveno i na istaknut način, osvijetljene i progledljive, prikazati zbog moguće komunikacije s obzirom na njih, izmjenom su se povijesne epohe znale i same u užem ili širem opsegu, u manjoj ili većoj pretežnosti izmijeniti, pa se bez prestanka obnavlja i iznesen taj problem, ostaje stalno aktualan. Tako se pak u krajnjem vidu i da rješavati samo u pravcu epohalne uvjetovanosti.

3

Struktura doživljaja

Koliko se god možda i moglo u prvi mah činiti, da iskazivanju prikazivanju doživljaja i saopćavanju i bitnih mu značajki i mogućih mu sadržina nema u načelu ozbiljnijih zapreka, jer se pri tome ne radi samo o izuzetnim pothvatima nego i o nečemu svagdašnjem, sasvim običnome, isprečuju se ipak baš tu i opće i zasebne teškoće, pa s obzirom na njih i iskrsavaju naročiti problemi.

Valja odmah uočiti, da se doživljaj u svoj izvornoj svojoj opsežnosti, u neposredno danome svom potpunom i savršenom totalitetu ne da uopće ni ponoviti, a kamoli istinski primjereno objektivirati i komunikacije radi tako iskazati. Nema naprosto sredstva, koje bi, kako se je to već istaklo, samo moglo doživljaj doista u svoj čitavosti, u dosljednoj neraščlanjenosti njegove bistvene strukture doista pretvoriti nekako u čist objekat, zahvatiti, drugim riječima, doživljaj u neku ruku sasvim otrgnut od doživljajnoga subjekta i mimo njega isti doživljaj prelići na neki način u prikladno sredstvo komunikacije. To će reći, da su moguća sredstva komunikacije — radilo se o neposrednoj izražajnoj pojavi ili o riječi i govoru, o boji i slici, krutoj građi i kipu ili zgradi, zvuku i glazbenom sastavu, kretnji i plesu ili kakvu ritualu i drugome sličnome — stvarno sposobna priopćiti tek zaseban član pripadan smisljenoj strukturi doživljaja, kako je kao takav član nosilac određena zasebna značenja, uvesti, u drugome vidu, u komunikacioni odnos u konkretnoj prilici tek određenu neku razmjerno dominantnu svojstvenost napose značajnu ili odlučnu po konkretan neki doživljaj, svojstvenost, od koje u određenu slučaju i prima zasebnu vrijednost i naročit smisao, pa ga takva u njegovoj mogućnosti i izdiže iz zambiljnoga toka života. Tako se pak i obrnuto može reći, da će prema unutrašnjoj diferenciranosti doživljaja različiti između članova njegove strukture tražiti prema nejednakim mogućnostima svog osmišljenja i različita sredstva ili i različitu upotrebu odnosno primjenu takvih sredstava komunikacije.

S tim je stanjem stvari u skladu i okolnost, da doživljaj kao osvještaj životne zambiljnosti prema svim svojim mogućnostima dopušta razabrati opće komponente, u koje se prirodno dirimira. Kako po tim komponentama doživljaj u svojoj nekoj zasebnosti tek i biva odredivim, dok se upravo po ulozi, značenju i međusobnom odnosu njihovu u strukturnom jedinstvu pojedinačni doživljaj i dostaje svoga značenja i svoje jednoznačnosti, tako će se prirodno prema mogućoj im određenosti moći naći i morati udesiti moguća i primjerena sredstva željene komunikacije.

„Doživljaj” naznačuje u stvari razmjerno najsvjesnije očitovanje života. Upravo se po toj svjesnosti i izdiže stvarnost, što nosi ime „doživljaj”, nad sam opći životni tok, zna se iz njega nekako izdvojiti, može da bude odživljen i biti tako zapažen kao određena, prema drugim sličnim od općega životnog toka odvojivim veličinama ograđena osvještana, svjestita jedinka. A da se „doživljaj” može doista smatrati veličinom nekako dodanom toku samoga „življenja”, razabrati je i otud, što se „živovanje” dade poimati kao neprekinut tok od rođenja organizma do njegove smrti i što je upravo po toj nekoj svojoj besprekidnosti shvatljiv kao jedan, a do-življeni se izdanci životna toka svjesni i pamćeni očituju u nekom između sebe diferenciranom i usebno na svojevrsan način određenom mnoštvu. Tok je životnosti pojedinčeve jedan, doživljaja ima i može ih biti mnogo.

Kako dakle napose čovjeku nije samo suđeno „živjeti”, smjelo bi se tu reći i „vegetirati” ili i očitovati se isključivo „vitalno”, već mu je moguće na svojevrsan, upravo „ljudski” način i „do-živjeti”, isticati se doživljajem, tako ta činjenica upućuje upravo na to, da su nediferenciranom toku samoga vitaliteta čovjeku dodani diferencirani između sebe i članovito u sebi organizirani do-življaji. I upravo je posljednja ta značajka po njih odlučna, koliko će od nje moći polaziti pokušaj da se doživljaju osvijetli opće njegovo bistvo.

Doživljaj je jedinstvo svršna sastava. Obilježava ga dakle općenita neka struktura. Tako se unatoč različitim naročitim određenostima onoga, što može biti ili što jest doživljeno, kao i pored raznolikih mogućih upravljivosti doživljavanja i hoće dati naznačiti osnovne opće veličine, koje nužno ulaze u strukturnu saveznost te kao bitne njezine komponente čine doživljaj djelovnim.

Treba ponajprije istaknuti, da odnosi doživljajnih komponenata, kako se dadu uočiti i uvidjeti na osnovu iskustva i racionalne analize, nijesu mehanički. Ne radi se tu o dijelovima, koji bi i izdvojeni iz strukturne saveznosti zadržavali osobiti svoj bitak i pripadno mu značenje. Valja ih štaviše razumjeti kao članove, koji izvan strukture, u vidu koje su svršno povezani, gube smisao svoje opstojnosti. Pride li se pod tom pretpostavkom bližem određenju strukturnih članova jedinstva, koje se smije nazvati „doživljajem”, mogao bi se on na osnovu neke prve raščlambe opisati kao doživljavanje nečega doživljenoga. Može se naime u prvi mah primijetiti, da svakim „doživljajem” biva nešto napose osvijetljeno, bolje reći svjesnošću obasjano. U doživljaju biva, drugim riječima, nazočnim, što svjesno doživljavanje dohvaća, nekako zahvaća kao osviještenu, svjestitu, znanu datost.

Ta svjestita više ili manje složena veličina dana strukturom doživljaja puti prirodno i nužno na neki izvor osviještenosti, na nešto, što osvještava, a „pred” što je svjestita veličina kao stavljena, „metnuta”, i bez obzira na to, da li je tako osviještena i sama neka svjesnost ili to nije. Tako „doživljaj”, kako se veže na ljudski organizam, daje po svome sastavu razlikovati određene veličine od izvora osvještavanja, kojemu kao da su „pred-metnute”, da bi obasjane njegovom svjesnošću same bile kao „pred-meti” svjestite.

U vidu opće svoje strukture dirimira se tako „doživljaj” u „predmet” i u izvor, za koji se pretpostavlja, da do njega stoji osvijetljenost, svjestitost predmeta. Razumije se pak, da taj izvor, s obzirom na koji se mora pretpo

staviti, da je osvještavatelj, u samome činu osvještavanja ne može i sam biti predmetom, ne može i opet biti stavljen pred sebe ili pred bilo što drugo; sam svjesnost ne može osvještavajući i sam sebi biti svjestit. Nasuprot stalna značenja predmeta i određena njegova stava osvještavanje je njegovo djelovanje, funkcija, i to funkcija svijesti, pa se prema tome, kako se svjesnost može smatrati značajkom duševnosti, smije reći i „duševna” funkcija. Tako se duhovnim (racionalnim, razumljivim) značenjem obilježen predmet s jedne strane i duševna (u biti iracionalna) funkcija s druge strane mogu razlikovati i shvatiti kao osnovne korelatne komponente doživljaja.

Značajno je, da je po svojim doživljajima čovjek izravno skrenut sved prema osviještenom predmetnom području. Osvještavanje samo u neposrednoj svojoj aktualnosti ostaje međutim u tami. Predmeti pak mogu biti osvjetljeni na različit način, mogu upućivati na raznolike moguće izvore osvjetljenja, svjestita svoga stava, mogu se, ukratko, očitovati u višestruku vidu zazbiljnosna karaktera. Predmeti mogu biti nesamo vezani uz različito značenje, oni se iskazuju i s različitom zazbiljnosnom značajkom. Tako može — da se primjera radi napomene — predmet biti zamijećen, pa se u tome pravcu može govoriti i o području zamjetljiva bitka. Može međutim predmet biti i predočen ili pak mišljen, ali i cijenjen, željen, žuđen. Predmeti mogu stajati u različitu odnosu prema čutilnosti odnosno prema prostorno i vremenski određenoj zbilji uopće. Pri tome pak različiti zazbiljnosni karakteri, raznolike moguće zazbiljnosne značajke ne mijenjaju istovetnost značenja u predmeta ili u širem vidu smisao predmetnosti. Ipak i pored takvih mogućih razlika kao što su primjerice predočenost ili predočljivost, mišljenost ili zamišljenost, očućenost ili oćutljivost, predviđenost ili predvidljivost, zapamćenost ili upamtljivost, željenost ili poželjnost i drugo tome slično, predmet će kao takav, koliko je njime doista naznačen istinski član zazbiljna doživljaja, svakako biti dostupan svjesnu zahvatu, bit će na bilo koji već način svjedok shvatljiva, razumljiva bitka, koliko nije i sam već doživljenost toga bitka samoga. Stoga se smije reći, da područje predmetnosti, kako je u općenitome vidu područje razumljivosti i shvatljivosti, stoji pod dominacijom smislonosnih i smislotvornih momenata, pa je ono prema tome bistveno vezano na mjesto inteligibilnoga bitka ili, kako bi se još smjelo naznačiti, pripadno je prostranstvu duhovnosti.

Među bitne značajke područja duhovnosti, kako se ovdje određuje, valja napose brojiti činjenicu, da se na nj ne da primijeniti oznaka vremena ili vremenitosti. To prostranstvo samo jest; bivanje mu je strano. Tako predmetu po njegovu značenju i pripada logičko mjesto, mijenjati odnosno izmjenjivati ili zamjenjivati mogu se tu samo manje-više po danome slučaju određeni zazbiljnosni karakteri, prema konkretnoj okolnosti iskrsele zazbiljnosne značajke, s obzirom na koje same međutim ne ulazi shvatljivost ili smislovitost neposredno u račun; na njima ili u njih i nema što da se u oštrome smislu „razumije”, one su naprosto datosti, koje se nadaju i u bitnosti nereflektirano primaju takve i tako, kakve i kako neposredno jesu. Upravo se stoga može međutim pitati, da li je samo područje predmetnosti uopće njihovo izvorno mjesto ili im je korijen negdje izvan te komponente doživljaja, koliko će god već unaprijed biti jasno, da je uvjet konkretnoga njihova načina, na koji se u stalnome nekom iskrslom slučaju očituju, svakako u mogućnosti danoj samim predmetima i njihovom stvarnom povezanosti.

Znanje za duševnost

Mogućnost, da se predmet uopće odredi u svojoj takvosti, stoji bez sumnje do toga, hoće li s nekog odlučnog izvora biti osvjetljen na određen njemu primjeren način. Tako se njegovo određenje očito i gradi na okolnosti, da se — slikovito govoreći — nekako ogleda u nečemu, što on nije. Pa ako se predmet, kakav bio, u svojoj predmetnosti nadaje i uočava kao objektivna datost, smjelo bi se predmnivati, da se kao ono, što je tako reći „metnuto pred” nešto ili pred nekoga, obasjava ili ogleda stvarno u nečemu, čemu bi istaknuta značajka bila u bitnoj razlici, upravo opreci i prema objektivnosti i prema izvanvremenosti predmetna značenja, u nečemu dakle, čemu izvorno nedostaje ona neka neposredna prozrivost, koja dopušta izravno racionalno njegovo smještavanje u stalan logički prostor, već naprotiv uopće neprostorno „teče”, pa se kao tijek i nadaje nekako povezano s vremenitošću. Tako valja predmnivati veličinu, kakva nasuprot određenoj ustrajnosti „bitka” iskršava stalno kao „bivanje”, pa će se za razliku od objektivnosti predmeta i moći nazvati „subjektom”. Prema toj će se pak pretpostavci i „doživljaj” dirimirati u dvije svoje osnovne komponente: u objektivnu, predmetnu i subjektivnu, funkciju — ili, kako bi se još dalo naznačiti prema sadržajnosti, na koju upućuju, u duhovnu s jedne, a duševnu s druge strane.

Uobičajilo se, da se upravo subjektivna komponenta doživljaja, „duševnost” smatra neposrednije datom i uvidu dohvatnijom od objektivne, razumljivim značenjima žigosane i po njima prepoznatljive duhovne. Gradi se to mišljenje na pretpostavci, da se živo ljudsko biće osvještava i spoznaje upravo po tome, što živi i što se oživljava kao duša, pa se na osnovu toga zaključuje, da bi i put spoznavanja, koliko bi vodio do duševnoga bivanja kao izvora predmnivana nekakva „unutrašnjeg” iskustva, morao biti izravniji pa i uspješniji od onoga, što zastaje pred objektom, biću stranijim i spoznavanju stoga teže pristupnim. Čini se međutim, da je ta pretpostavka bez osnova i da se gradi na zabludi.

Ogleda li se činjenica „doživljaj” dirimiran u najopćenitije svoje komponente, moguće je, dašto, uvidjeti, da su one toliko između sebe nezavisne, da konkretne i određene mogu jedna prema drugoj ući u raznolike kombinacije te se prema tome povezivati u najraznoličnije doživljaje. Ipak su one s druge strane u međusobnom svom odnosu doživljajno i nesamostalne u tome smislu, da se naprosto ne mogu pojaviti jedna bez druge, očitovati jedna nevezana na drugu, iskršnuti u zbilji jedna u potpunu nedodiru s drugom, ni u kojem vidu međusobno satkane. Nema doista žive psihičke funkcije, koja ne bi bila upravljena na neki predmet ili neku predmetnost, a isto tako nema ni predmetne datosti, koja bi to mogla biti, a da nije zahvaćena ili zahvatljiva bilo kakvom duševnom funkcijom. I najpriprostiji se duševni ugođaj, pri kojemu bi se moglo činiti, da se s njim ne osvještava određena predmetnost, koja bi ga uvjetovala ili bivanje mu opravdavala, dok nije nikad neutralan, prazan, već je nužno takav ili onakav, dade tumačiti samo kao zaostao subjektivni neki svežanj funkcija, kojima je predmet odnosno skup predmetnosti otprije s njime povezan s kojega bilo razloga pao ispod praga zapaženosti, ostao ne-

zapažen. Ako je međutim duševna funkcija bistveno upravljena na predmet i vezana na zahvaćanje predmetnosti, da bi uopće mogla biti, što stvarno jest, onda upravo pogledom na to stvarno stanje valja uvidjeti, da ona uporedo s takvom svojom nužnom usmjerenošću ne može ni s približnom jasnoćom biti u isti mah upravljena nekako i na samu sebe. To pak znači, da izravna samoogledanja duševnosti kao takve u nekoj zbiljskoj čistoći i živoj neposrednosti, zamišljene odvojeno od predmetne doživljajne komponente, u koju smjera, stvarno i nema i ne može ga uistinu ni biti.

Akt, koji se naziva introspekcijom i koji se smatra mogućim nekim samoogledanjem duše ili duševnosti, nekim samopromatranjem svjesnosti, nije izravan niti to može biti. On je naprotiv stalno upućen na sjećanje, na retrospekciju, na osnovu čega se prošlo duševno zbivanje zahvaća kao zbito stanje, kao zaustavljen gotov događaj, pa se i zre ovako ili onako upredmećen, neizravno dakle i upravo lišen izvorne živosti. No samo se tako takav ogled i da ostvariti, a i to uza sve one nesigurnosti, nejasnoće, varljivosti, pa i gdje koje samoobmane, što se u činu sjećanja znadu pojaviti. Ne da se naprosto izravno i neposredno zahvatiti čista duševna funkcija izvan njezine upravljenosti na predmet i time uvjetovane povezanosti s njim. U vezi je s tim uvidom teško i uvidjeti neku bistvenu razliku između nekakva „unutrašnjega” iskustva s jedne, a „izvanjskoga” s druge strane; toj u prostor projiciranoj slikovitoj poredbi nema prava oslonja u očitog besprostornosti duševne zazbiljivosti. Hoće li se duševna funkcija u povodu mogućnosti direkcije doživljaja zaustaviti potpuno izolirana od predmeta u njegovu specifičnom značenju, zahvatiti skroz očišćena od predmetnosti, s kojom se konstituira u doživljaj, ne će se u svome neposrednom očitovanju uopće ugledati. Izravno je i neposredno samoogledanje aktualno življene duševnosti iluzija.

Može se doista apodiktikički ustvrditi, da doživljavanje kao duševno bivanje ne može u samoj svojoj aktualnosti, u toku zbivanja nikako biti ujedno i doživljeno, biti u isti mah i predmet, na koji bi funkcija doživljaja bila upravljena. Sve kad bi se akt doživljavanja prikazao bilo kako objektiviran, ta objektivacija duševnoga toka ne bi nikako ni bila ni mogla biti istovetna s neobjektiviranim, samim subjektivnim, samim čistim duševnim zbivanjem. Subjektivnost ne može izravno izaći iz te svoje subjektivnosti niti se neposredno izbaciti iz sebe same niti se u svojoj izvornosti prebaciti u smisao, svrhu ili cilj svoga smjeranja. Ako bi se jastvom obilježeno bivanje duševnosti kakvom već bilo udezbom prikazalo kao duhovna datost, ne znači to niti to može biti duševnost u iskonskoj svojoj bistvenosti, u kojoj nikada nije niti može biti „data”. Kao „data” ne bi više bila subjektivna, ne bi značila subjekat, kakav može biti popraćen jastvom, obilježen jastvenošću.

Ima samo doživljavanje doživljenoga. To može biti u bilo kakvoj mogućoj modifikaciji, kao primjerice zamjećivanje zamijećenoga, mišljenje mišljenoga, htijenje htjetoga, nadanje nadanoga, pa i snivanje snivanoga ili i tome sličnoga, no neostvarljivo je izravno zamjećivanje istoga tog zamjećivanja ili predočivanje istovetna mu predočivanja, snivanje upravo toga snivanja, ukratko doživljavanje toga doživljavanja u samome činu istoga doživljavanja. „Doživljavanje” ne može, drugim riječima, samo sebe u čistoj svojoj bistvenosti nekako udvostručiti i tako sebe zreti, već samo koliko bi bilo objektivirano, pa tako u stvari i lišeno izvorne svoje čiste subjektivnosti, zaustavljeno

tako reći u svome „toku“, u svojoj procesualnosti i time oteto vremenitosti ili, bolje, lišeno svoje vremenotvornosti, izvan koje stvarno ostaje bez momenta, koji joj daje njezin „funkcioni“ značaj, po kojemu se u bitnosti i razlikuje od svega, što se može iskazati kao „pred“ duševnu funkciju „metnuto“, kao predmet, kao objektivna komponenta doživljaja.

Tako se doista i ne razaznaje svojevrsna određenost psihičke funkcije na osnovu samoogledanja. Po njemu se čista funkcija možda uopće ne bi mogla „prepoznati“ u svojoj nekoj diferenciranosti. Samoogledanje bi kao usmjerenje čiste duševne funkcije u samu sebe moglo u najboljem slučaju voditi možda tek do potpuno neodređena znanja za nešto nepredmetno, u čemu bi se s daleka nazirao tek nerazlučen u sebi životni tok više osječan negoli shvaćen kao vremenotvorni momenat zazbiljnosti. Doživljeno bi tako znalo biti samo općenito „življenje“ neugledano u bilo kojoj svojoj razlučenosti.

U tome i samo u tome pravcu i u takvu i samo takvu ogledu može, dašto, upravo u značenju specijalna slučaja biti i nekog iskonskog izravnog znanja za samu spoznajno još neodređenu opstojnost duševnosti u smislu čiste funkcije kao same subjektivne komponente doživljaja promotrene nekako izvan bitna njezina odnosa prema svijetu predmeta i predmetnosti. Valja naime u toj vezi istaknuti napose značajnu činjenicu, da ovako po cjelovitu doživljaju u smislu čiste subjektivnosti suzreto „življenje“ — kao življenje upravo ljudsko — u svoj svojoj nejasnoći uvjetovanoj stalnom, često bujnom izmjenom zamršena mnoštva raznoliko usmjerenih i isprepletenih poriva iskrsava kao „živost“ i „budnost“, kao više ili manje jasno bivanje, kao izvor neki osvjetljavanja i osvještavanja i u tome vidu kao svjestan duševni tok, naprosto kao „svjesnost“ usmjerena na „predmetnost“. Svjesnost se pak kao značajka odlučna po svu subjektivnu komponentu doživljaja izdiže na razinu znatosti već u povodu stalne mijene svog intenziteta, koja po samoj prirodi duševnoga zbivanja ne može ostati nezapaženom.

U različitoj snazi osvjetljavanja predmeta, na koje je upravljena, i po razlikama njihove osviještenosti svjedoči, drugim riječima, svjesnost živi svoj tok u svojoj usebnosti. U tome, ali i samo u tome se vidu može s obzirom na duševnu funkciju, koliko se u njoj nekako ogleda očitovanje same svjesnosti, govoriti o iskonskome znanju za nju. Jedino koliko se radi o samome neposrednom doživljajnom utvrđenju opstojanja, a ne već i o spoznajnom određenju bivstovanja duševnosti i njezina bistva kao čiste subjektivnosti, može se pretpostaviti njezina nazočnost u smislu samoizvjesnosti svijesti¹⁾.

Razumije se, da na samoizvjesnost svijesti u rečenome smislu upućuje nužno već i samo ogledanje doživljaja u njegovoj izvornoj direkciji u svjesnosnu i predmetnosnu komponentu, što ne bi inače bilo ni moguće ni shvatljivo. I valja dodati, da samoizvjesnost, o kakvoj je upravo riječ, može da iskrsne u danoj joj ograđenosti i uskoči i da tako sijevne u doživljaju bilo kakve vrste, ako ga i ne prati stalno, već je štaviše dar izuzetna vidovita trenutka. Pa ako se čovjek, koliko se hoće osvrnuti na čistu svoju subjektivnost i ne može prozreti do dna te ponire u sve gušću tmušu, što dublje hoće da se spusti u to dno, ipak može doživljavajući svoje opstojanje ujedno u nekoj neodređenosti znati

¹⁾ Por. i moje djelo „Spoznaja i spoznajna teorija“, Zagreb 1926, str. 41, 42 i (o „samoogledanju“) 45.

za svoju budnost, znati u općenu smislu za svoju svjesnost. Ne stoji u tome, ali i samo u tome vidu doista ništa na putu, da se čovjek ne obazirući se izravno na područje predmetnosti zre nekako u samoj svojoj ljudskoj budnosti, da se, ukratko, samoizvjesno zna bićem obdarenim svjetlom svijesti.

U svojevrsnoj se određenosti i međusobnoj raznolikosti mogu međutim duševne funkcije prozreti ipak tek u cjelini samoga doživljaja, čime hoće biti rečeno, da se one mogu uvidjeti tek posredstvom predmetnosti, koje duševnost dohvaća i kako ih može da zahvaća, dakle posredovano. Tek po zahvaćenu se predmetu i načinu, kako je zahvaćen, može zaključujući doznati za unutrašnju diferenciranost duševnoga bivanja, mogu se razlikovati funkcije kao što su primjerice osjećanje prema doživljaju osjeta ili mišljenje nasuprot mišljenome u doživljaju misli ili zamisli ili opet zrenje upravljeno na zreto pogledom na doživljaj zora i tako mnogo koješta drugo te vrste. To pak ne može značiti drugo, nego da funkcija zahvaćajući predmet ostavlja na njemu neki trag, neki refleks, koji u stvari odaje zazbiljnosni karakter predmeta, za koji treba pretpostaviti, da nekako predstavlja funkciju, kojom je predmet zahvaćen. Tako će različitost zazbiljnosnoga karaktera, po kojemu se u određenu pravcu vrstaju predmeti i predmetnosti, upućivati na svojevrsnu razlučenost duševnoga toka, na raznolikost psihičkih funkcija, koje ga u sudioništvu s predmetnošću konstituiraju.

Tako nema duševne funkcije, kakogod se ona dala u svojoj jednoznačnosti odrediti, koja bi se unatoč samoizvjesnosti svijesti takva istovetna sa samom sobom dala zahvatiti ili po sebi samoj mogla prozreti. Tek po odsjevu njezinu na predmetu biva moguće njezino sigurnije ili i nesigurnije određenje. Iz jedinstvena nerazlučena još duševnoga toka „izdvojeno” neko naročito uočljivo zbivanje kao „osebno” ili „karakteristično”, pogledom na doživljajnu punoću „individualizirano” i kao takvo „dominantno” bit će da se odaje i potom određuje kao pojedinačna duševna funkcija tek po objektivnom tragu, što ga duševnost pri zahvaćanju ostavlja na predmetnome korelatu doživljaja, po tragu, na kojemu kao da se duševno zbivanje zaustavlja prikazujući se, kako bi se takav preobražaj smio naznačiti, „upredmećeno”.

Ako međutim duševno bivanje tako nekako i odsijeva kao neki bitak, ipak se takvim može samo prikazati, iako to bitveno ne može i biti. Stoga treba odmah istaknuti, da „upredmećenost” znači u ovome slučaju prividnu predmetnost. Takva supstituira u neku ruku duševnost, zamjenjuje funkciju, zastupa je. Možda bi se s obzirom na to moglo reći u slici, da predmet, kako ga duševna funkcija zahvaća i osvještava, kako ga čini svjestitim, vrši kao objektivni korelat doživljaja nekako ulogu ogledala, u kojemu se duševnost u karakterističnom upravo načinu konkretnoga svog zahvata može ogledati. No značajno je pri tome, da takvim ogledom duševnosti ostaje u bitnosti i predmet trajno žigosan. Tako taj svojevrsni ogled, takav odsjev duševnosti, bitan refleks funkcije na objektivnoj datosti naznačuje najelementarniji primjer „upredmećene duševnosti”. Upredmećen tako duševni tok, nepovnljiv psihički proces ustraje u pamćenju, biva pristupan sjećanju. Slikovito bi se to smjelo zamisliti, kao da je duševno zbivanje u zahvaćanju predmetnosti snimljeno, u snimci zaustavljeno i posredstvom snimke ponovljivo. Pamćenje biva tu nalik na magnetofonsku ili čak magnetoskopsku vrpcu, već prema razlici odnosno bujnosti duševnoga bivanja zaustavljena na njima. Tako se eto

duševnost uopće može ugledati tek neizravno, otprilike tako, kao što i oko može da vidi svijet ispred sebe, no sebe ne može da vidi izravno, već samo u ogledalu i njegovim posredstvom; ne može nikako da vidi sebe samo, nego jedino svoju sliku, gotovo reći svoju — možda gdjegdje i ne sasvim primjerenu — sjenu.

Ako tako gledalac gledajući opstojnosti pred sobom i zbilju oko sebe ne gleda samoga sebe niti može da gleda ujedno i u sebe, ako vidjelac neviđen ostaje u tami, upravo je po upredmećenoj duševnosti potaknuto uviđanje bistvena odnosa objekta prema nekom subjektu, a uočavaju se s istog osnova u određenom okviru i razlike u samome tom odnosu. Tako se primjerice razlika između predmeta zamijećena, predočena, zamišljena, izmaštana, vrednovana, željena, htjeta ili drukčijega sličnog tako reći čita na predmetu i razaznaje s njime, premda je jasno, da takav neki karakter unatoč tome, što mu je, koliko se napose tiče određene njegove takvosti, uvjet i osnovanost u predmetu, ne može nalaziti posljednji svoj izvor drugdje negoli u duševnoj funkciji zamjećivanja, predočivanja, mišljenja, maštanja, vrednovanja, htijenja ili drukčijima, već kako je koja primjerena zabiljnosnom karakteru, u kojemu se upredmećena na neki način očituje. Samo se tako, čini se, i da posredno razotkriti i neizravno odrediti čisti, od objekta razlučeni subjektivitet, od predmetnosti na koju je upravljen razlikovani duševni tok zajedno s jastvenošću, koja s njime zna iskrsnuti i u njemu se prateći ga odraziti. Tà inače ne bi zacijelo ni prastari onaj zahtjev „Spoznavaj sama sebe” bio doista vječno aktualan, jer sveder neispunjen, ni samospoznavanje bilo tako problematično.

Po samome se životnom toku uopće ne nadaje, ne osvještava izravno čist subjektivitet u svojoj određenosti, već naprotiv izvorno svijet objekata. Biće je ljudsko ponajprije skrenuto prema objektu. Čista se duševnost sa svim mogućim intrasubjektivnim momentima otkriva u stvari po transsubjektivnome bitku, na koji je psihička funkcija bistveno upravljena. A otkriće je takvo, po kojemu se čovjek počinje razaznavati kao duša, upravo posljedak razvoja ljudskoga bića u povezanosti njegova doživljavanja.

Samo se znanje za subjektivnost ne dobiva rođenjem, ono se stječe postupnim iskustvom i na osnovu raznovrsnih pobuda, koje nagone svjesno biće na razlikovanje duševnosti od tjelesnosti te potiču napose na ovakve ili onakve pretpostavke o njihovom bistvu i međusobnom im odnosu. Isto se tako čini, da će predodžba ili zamisao jastva biti posljedak naročitih činilaca iskrsljih tokom životnog iskustva.

Za prvo se vrijeme života novorođenčetu, koliko je osviješteno, budno, ne čine organi ili dijelovi njegova tijela vezani za neki njegov „ja” niti njemu pripadni. Zajedno se s time ni objekti, koji ne pripadaju njegovu organizmu niti su njegovi članovi, ne prikazuju, kako je razumljivo, odvojenima od njegova organizma. Naprosto se još ne razlikuje svoje od tuđega niti se nešto kao „ja” stavlja nasuprot nečemu kao „ti”. Dijete će u to prvo doba posezati za mjesecom kao i za prstima svoje noge. Sve se tu, ukoliko, doživljava još u vidu bliska tjelesna dodira. Treba vremena, treba iskušavanja, treba doživjeti potrebu prilagođavanja, da bi došlo do nekih prvotnih, možda još i mutnih uviđaja u okolnost, da ima objekata, da pored iskonskoga svijeta nerazdvojene, nerazlučene životnosti ima, općenito uzevši, i svijet objekata, što nekako zahvaćamo bez neposredna tjelesna dodira, izvan najbližega, najtješnjega čutilna kon-

takta, mimo njega. I tek taj i takav će opažaj, pošto budne sasvim svjestan, moći uroditi posljetcima, da se istaknute razlike zazbiljnosnoga karaktera predmeta protegnu na subjektivnu funkciju kao svoj uzrok, što na posljetcima i navodi na pitanje, kako je uopće moguća pretpostavka nesamo subjekta samoga nego i višestrukih hipoteza iskrsljanih o njegovu postojanju i bistvu.

U stvari dolazi tek u toku organskog razvića ljudskoga bića do odlučne prekretnice u doživljavanju svijeta, kad se uzbudi opažajem, da s obzirom na osviješteni objekat može, kako bi se jednostavno dalo reći, biti i odnosa ili veze na udaljenost; da zahvaćanje ili osvještavanje predmeta ne zavisi u svakome slučaju ni stalno od neposredna dodira s njim. Takvo iskustvo, u prvi mah novo i neobično, stavlja međutim razvitiiju svijest nužno pred zagonetku, koje se rješenje kuša naći u nekom posredniku, koji će na bilo koji način biti sposoban da uspostavi nekako nestali kontakt, bez kakva se ne da zamisliti osvjetljenje ili osvještavanje dana predmeta. Gdje nema neposredna dodira, mora, kako će na to prirodno voditi prva pobuda mašte, vjerojatno biti tu posrednik neki između tijela odnosno čutilnih njegovih organa i zapaženih objekata odvojenih od njega. Tako iskrasava predmniva, da ima u tome vidu netjelesna dodira, kontakta na daljinu te da će nešto zbiljsko zamjenjivati takvo neposredno tjelesno, upravo nekako „opipljivo“ doticanje, da će neka zasebna opstojnost omogućavati uočavanje predmetnosti odvojenih, udaljenih od gledaoca ili osvještavanje nečutilnih.

Gdje rečena činjenica traži tumačenje, vodi u toku povijesnoga razvoja do raznolikih pretpostavaka i različitih odgovora na pitanje, što li je i kakvo li može biti u stvari sredstvo ili posredništvo takva netjelesna kontakta, takva izvantjelesna doticaja. Tako nastaju, čini se, prve predodžbe o činiocu više ili manje ili i nikako zavisnom od tjelesnosti, koji kao netjelesna ili izvantjelesna moć posreduje osvještavanje i osvjetljava svijet objekata. Između mnogih je naziva toga činioca najobičnije i najopćenitije ime „duša“ odnosno „duševnost“. A na okolnost, da će izneseno stanje stvari biti doista najprvotniji i najizvorniji između putova do predmnive neke netjelesne ili bestjelesne zazbiljnosti, može uputiti činjenica, da među prve hipoteze odnosno najpriprostija vjerovanja u tome pravcu ide upravo predodžba „tjelesne duše“ ili duše nalik na tijelo, tjelolike duševnosti. Magična je to u stvari duševna sjena, koja se zamišlja još kao zračna, gibivija i moćnija tjelesnost. I ta je nekako nalik na živ organizam, slični ljudskome ili i životinjskome, pa i nečemu između njihova oblića, a razlikuje se i odskače od prostornovremenske zbilje tek sposobnošću i moću da se osamostali, da može ostaviti organizam, kojemu pripada, pa i vratiti se u nj, da može ići svojim putem, no i ući u druge organizme, da, više još, može izvoditi magične čine i svakako biti silnija i utjecajnija od iskonskoga tjelesnog organizma, za koji je izvorno vezana, a koji u posljednjem vidu može biti i biljni i životinjski kao i čovječji.

Kako se zamisao tjelesne ili bolje tjelolike duše osniva na očitju protivurječju neke tjelesnosti, koja nije niti bi imala biti čutilno zamjetljiva, kojoj bi dakle nedostajalo najbitnije svojstvo svega raseznoga, goni ona, kako je razumljivo, u potragu za daljim, koliko je moguće primjerenijim određenjima neke bestjelesne opstojnosti, koja bi mogla naznačivati medij između organizma i osvještavane njegove okoline. Koliko je međutim teško i mašti dočarati bilo kakvu vrstu ili kakav način netjelesna dodira između individualna

subjekta i transsubjektivna objekta, pokazuje između ostaloga primjerice Demokritova hipoteza o plamenim, vatrenim atomima, u posljednjem dakle vidu materijalnim česticama, koje prožimajući tjelesni organizam sačinjavaju u bitnosti neke vrste „dušu” kao posrednika između subjekta i objekta. No prema tome su sva duševna događanja pomenutome misliocu i mnoštvu njegovih suvremenih i kasnijih sumišljenika samo kretanja takvih „duševnih atoma” upravo nekakvih, kolikogod prozračnijih i finijih, ipak u bitnosti tjelesnima zamišljenih „duševnih” odnosno duševnim sposobnostima snabdjevenih čestica, kako bi se to ponešto paradokсно dalo izraziti. Zamjećivanje, mišljenje, čuvstvovanje, htijenje i druge psihičke funkcije prema naznačenome su shvaćanju dosljedno samo fiziološka događanja. Neko skroz netjelesno, nematerijalno, a ipak utjecajno se događanje, tu, čini se, još ne da zamisliti, pa se poseže za predodžbom nečega, što u službi istaknutoga posredništva ne bi bilo ni sasvim tjelesno kruto ni sasvim netjelesno nezahvatno ili bi opet imalo biti zajedno jedno i drugo. I gdje je mišljenje plastično i zamisao slikovita, protivrječnost se tu i ne zapaža.

I pošto je mogla nastati predmniva tijelu slična no netjelesna u stvari posrednika, koji sam ćutilnome zamjećaju nedohvatan treba da tumači dodir, kontakt svjesna individuuma kao subjekta s tjelesno od njega odijeljenom zamjetljivom datošću kao objektom, koji se međutim čini i nadaje tačno, haptički neposredno nezahvatnim, pogodovat će takvoj pretpostavci istaknute medijativne uloge neke napola nećutilne zabiljivosti i razvijat će takvo predmnivanje odnosno vjerovanje u sve određenije hipoteze netjelesne i ujedno tjelesno ili tjelesnosti slično aktivne duševnosti napose i predočavanje i maštanje i snivanje i nagađanje. A tu valja na posljatku i tražiti, čini se, izvor, iz kojega se napajaju likovi duševnosti, kako iskrsavaju u vidu magičke slike svijeta: demoni i sablasti svake vrste, kako se skrivaju iza „magije riječi”, „zla pogleda”, „opsjednutosti” i sličnoga. I tu se susretamo s jednom — i nimalo neutjecajnom ni kulturno neznačajnom — vrstom upredmećene duševnosti, s jednim između ljudskih načina, da se upravo reći bivstvovanje bivanja prevede na neke vrste bistvo bitka te se pogledom na subjekat doživljaja, na doživljajnu funkciju pod imenom „duh” ili „duša” predočava kao „tjeloliko” i shvaća kao zasebno neko osebujno polutansko biće. Polutansko: kao dah je ili duh vidnome zamjećaju nedohvatno; kao „sablast” tjeloliko je, predočljivo i — što s obzirom na to valja smatrati napose značajnim — kao takvo može snagom mašte poprimiti ustaljen oblik, dade se nekako zorno prikazati, znade se izvajati ili naslikati, što znači, da u tome pravcu biva priopćivim, dalo mu se je naći i ostvariti osobito sredstvo usmjeravanju i proširivanju socijalne komunikativnosti, koje bi htjelo i koje bi imalo da bude nekakvim njegovim ogledalom.

Tako unatoč doživljajnim podacima sjećanja, koji kolebljivošću i nesustalom izmjenom upućuju trajno na procesualni karakter svega, što se da smatrati izvorno duševnim, zna prema određenim okolnostima na tlu ljudskoga shvaćanja iskrsnuti predodžba zaustavljene, stabilizirane duševnosti, slika statične „duše”. Suprotno njezinoj neprostornoj vremenosti, njezinu bivanju, ona se maštovito zna ugledati i prikazati pod ukočenom krinkom. No i prema takvoj joj se često veoma uzbudljivoj slici ostavlja stalno dvoje: smatra se živom i životvornom i kao takva pokretnom, moćnom i utjecajnom.

Raznolika svojevrсна svojstva, kako se pripisuju duši odnosno duševnosti i u raznovrsnim iskrslim načinima shvaćanja njezine bistvenosti, čine vjerojatnim, da se ona — kako u filogenetičkome tako i u ontogenetičkome vidu — otkriva, u kojekakvu obliku i s kojekakvom moću snabdjevenom „pronalazi” odnosno pretpostavlja djelovnom u fazi bitno magičkoga načina doživljavanja i s osnova mogućih njegovih aspekata. Predmniva duševne zazbiljnosti, koja se ne bi shvaćala tek kao aktualnost vezana na subjekat doživljaja, kao čista funkcija, nego štaviše kao neki između razmjerno samostalnih supstrata sebi dovoljne objektivne stvarnosti, ima bez sumnje svoj izvor u magičkome doživljavanju svijeta. Takvu doživljavanju duguje svoje iznašašće duša i svoju izgradnju zasebna slika svijeta. Ona se u svome magizmu temelji na nemehanističkom, a dosljedno biologističkom shvaćanju, prema kojemu se duševnost kao bitna i odlučna zasebna sila uključuje u strukturu za nišljenoga svjetskog živog organizma. I ta se vizija produbljuje u obuhvatnoj astrološkoj slici svijeta i primjerenu joj nazoru o životu, u zamišljaju, kakav će biti aktualan i trajati dominantno više tisućljeća, a gdješto površnije ili temeljitije izmijenjen, s manje ili više skepse susretan i nekako pozadinski u rudimentima, kao što su primjerice spiritističke predmnive, određena shvaćanja parapsihološki tvrđenih pojava i slično sve do naših dana. A svakako se može ustvrditi, da magičko doživljavanje sa svojim nekim slikama i afektima uz njih vezanima nije nipošto sasvim izumrlo niti je u svome korijenju sasvim svladano ni do kraja prevladano.

Gdje međutim magični svijet vlada u potpunosti i svoj svojoj punoći, ondje se izvorno doživljava skroz prožet dušom, iskazuje se sav produševljen i tumači se tako. I ne valja mniti, da je takav i tako shvaćan samo u tako zvanih primitivnih sredina. Treba se samo primjera radi sjetiti starih hilozoika i mislilaca oko njih. Tu sve, što se može iskazati vidljivim dodirom sa svojom bližom ili daljom okolinom, zahvaljuje taj djelovan odnos životvornoj moći i pokretnoj snazi duše. Tako su i magnet i jantar Taletu u stvari dušonosci; od duša i samo od duša, koje se ne daju opipati ni mirisati, a kojih su puni, imala bi im biti sva njihova privlačna i odbojna sila. Dušu nalazi Anaksimenu u uzduhu i tom je dah-dušom ispunjen tako sav svemir, koji bi se naprosto raspao bez nje. Pitagorovci vide duše u sunčanoj prašini, što na posljertku može dosljedno značiti i naprosto svagdje. Demokrit zamišlja između dva neduševna svoja atoma svuda i bez izuzetka duševni atom, sav mu je dakle svemir i svi su mu mogući svjetovi upravo prožeti duševnošću. I tom svojom zamisli ne će da tumači samo racionalno prozrive prirodne pojave, već upravo pretpostavkom svojevrčnih svagdje nazočnih životvornih duševnih elemenata i magično utjecanje demonu, pa čak i magičnu moć „zla pogleda”, kad zlobom i zloćom tako reći nabiti duševni atomi iz očiju zlobnika silovito prodru u tuđe oko i tuđu bit. Ne treba zapravo ni podsjetiti, kako čovjek, i nesamo baš najprosječniji, pa i nesamo upravo staroga vijeka zna doživljavati svu svoju okolinu skroz magično, skroz ispunjenom dušama, „duhovima” i duševnim silama, podljudskim, ljudskim i iznadljudskim sa sposobnošću neposredna,

pa i nadnaravna, čarobna utjecanja. Predodžba duše, kako se nadaje u okviru magičke slike svijeta, ne napušta lako ljudsku svijest ni ondje, gdje se već počinje nekako prevladavati. Tako još Giordano Bruno smatra sve mnoštvo svjetova, kako ga pretpostavlja, u svim svojim dijelovima prožetim svemoćnom svjetskom dušom. Pa koliko se i pored nekih drugih mislilaca napose odvažno i borio Spinoza protiv osnova magičkoga pogleda na svijet i predrasuda za nj vezanih, može se i iza toga mislioca još i u osamnaestome stoljeću nove ere naći vjerovanja u magičko djelovanje na daljinu, baš tako, kako to dopušta starovjeki Demokritov nazor o svijetu prema uključenim mu spoznajnoteorijskim postavcima. A isto to osamnaesto stoljeće, „prosvijećeni” taj vijek krajnje izrazitoga intelektualiteta, koji se gotovo iscrpljuje u nastojanjima oko demagiziranja svijeta i života, biva štaviše tu ili tamo sveder još uznemirivan vjerom u svenazočnost i neobičnost nedohvatnih nekih i neukrotivih duševnih sila, a stoga i uzbuđivan nekim strahom pred vjerovanom mogućnosti magičkih pothvata vještaca i vještica. Doživljaji, koji su poticaj magizmu i koji ga hrane napose vizijom sveproduševljenosti svekolike zbilje, koliko se za raznih povijesnih razdoblja pogledom na to možda i preobražavali, ne zamiru uostalom nikad sasvim niti prestaju ovako ili onako obasjavati dušom protkani svijet priča i čudesa. I tako se bez obzira na to, da li je i koliko li je magičko shvaćanje i tumačenje duše, njezina svijeta i njezine moći primjereno, opravdano, prihvatljivo ili ne, može svakako utvrditi, da se duša i duševni svijet otkrivaju u zornome, ugledaju nereflektirano, naziru intuitivno u magičkoj fazi ljudskoga doživljavanja.

Pita li se za najopćenitije značajke magički doživljene i u tome vidu shvaćene duševnosti, dalo bi se reći, da u iskonskoj fazi animizma (konkretnije: totemizma, fetišizma, manizma) duše kao duševne jedinke upravo i nemaju svaka pojedina zasebne svoje individualne fizionomije. Slika im je već prema biću, od kojega tako reći potječu ili uz koje prianjaju, općena, tipična, svejedno, radi li se o tjelolikoj duši, dah-duši, žar-duši, duši sjeni ili sličnoj. Tako i njihov međusobni odnos ne ulazi u račun, znatno i značajno je štaviše njihovo prijateljsko ili neprijateljsko prilaženje čovjeku i magični njihov odnos prema njemu. Kako magizam polazi od pretpostavke, da su voljni procesi osnov svemu događanju i predvodnici svih događaja, to su mu i duše, kakogod se u njegovu doseg i zamišljale, u stvari prenosioi voljnih impulza, upravo posrednici namjeravana dodira, svenazočni i svemoćni izvršavatelji htjeta zloćudna ili dobrohotna, pogubna ili blagotvorna kontakta između bića sposobnih da doživljavaju i podvrgnutih impresivnu doživljaju. Napose je međutim značajno, da iskonski te duševne moći nijesu potpuno samostalna bića; one su štaviše vezane na bilo koji svoj osnov ili izvor. Tako mogu biti primjerice duh pokojnika, „mana” kao skrovita fluidna sila fetiša, demoni vjetrova i oblaka, šuma i voda, bijesovi čovjeka i čovjeku sličnih natprirodnih bića, glasnici transcendentna nekog njihova gospodara i drugo tome slično. I kako se te „duše” ili dušolike sile na tlu magizma ne zamišljaju korjenito samoniklima, tako magička svijest u njima i ne gleda značajne individualnosti i ne snabdijeva ih istaknutim jastvom. Te više ili manje slikovito predočene duševne moći upravo niti imaju niti jesu neko pravo „ja”, nego se stvarno zamišljaju i doživljavaju — gotovo slično „duševnim atomima” filozofa — kao „ono”. Stoga ih magizam i može smatrati razmjerno podvrgnutima tuđoj — i ljudskoj—

volji, koja može vršiti na njih utjecaj različitim udezbama i postupcima i nekako ih pokoravati i upokoriti zazivanjem, čaranjem, zaklinjanjem, izgonjivanjem i drugim takvim pothvatima. Pretpostavljanje je takve mogućnosti sa stajališta magizma to dosljednije, što te demonske duševne veličine, kako se predočavaju u toj doživljajnoj fazi, s obzirom na njihovu neku neodređenu jastvenost ili i bezjastvenost ne komuniciraju stvarno između sebe, već samo sa čovjekom, a tek pod zasebnim okolnostima i s mogućim svojim izvorom. I takvo se shvaćanje ne mijenja ni ondje, gdje se — koliko su upravo „ljudske” — radi o zamišljenoj nekoj njihovoj zagrobnoj sudbini. I tu dolaze samo u prolazan odnos prema zagrobnim sucima, koji će im krojiti vječnu neku pravdu, ali stvarno i nadalje ostaju smatrane bez zbiljske samostalnosti, one trajno pripadaju čovjeku, koji je živio, bitna im je značajka, da su „njegove”, pa im se tako i ne pripisuje neko doista vlastito, „rođeno” samostojno „ja”. A valja to smatrati dosljednim, ako se uzme u račun, da se ta „duša” predočuje upravo beskrvnom i sjenolikom, stvarno dvodimenzionalnom. Može se to zaključiti i prema magičkoj umjetnosti, koliko prikazane objekte smještava uopće u plošnastu, na same dvije dimenzije nekako oslonjenu prostornost, u kojoj tako valja vidjeti i prostornu strukturu primjerenu duševnim ili dušolikim moćima i silama, kako ih doživljava magička svijest.

Može se pretpostaviti, da se u skladu s pomenutim značajkama magički doživljena duševnost, kako biva sved motrena kao objektivna datost, nadaje svijesti u slici doduše iskrslj u okviru perceptualno doživljene prostornosti, no ipak, koliko se dakako ne radi o halucinaciji, bez karakteristične punoće neposredna ćutilna zamjećaja, drugim riječima u razmjernoj neizrazitosti reproducirane predodžbe. S time se u skladu može nadovezati, da u magičkoj fazi doživljavanja ostaje i „jastvo” skroz neizrazito, neodređeno, upravo neočito, baš kao što je prema tako upravljenoj svjesnosti tome nekako primjerena i percepcija prostora, u kojemu bi tako nazirana duševnost imala biti vitalno djelovna. I napose se prema prikazima magičke umjetnosti dade nazreti, koliko je svjesnost te svoje faze izrazito objektivistički orijentirana i duševnost tome dosljedno pretpostavljena i shvaćena u objektiviranome, upredmećenu svom obliku. Bit će prema tome razumljivo, što na toj razini svijesti nema pravo izgrađena pojma individualna subjektivna jastva. Subjekat se tu u bitnosti doživljava usidren u kolektivnoj svijesti i u vezanosti s njom. Za pojedinca je sapeta u tako strukturiranoj svijesti „mi” djelovniji i odlučniji od „ja”. Tako sve, čini se, upućuje na to, da je „mi” doživljajno iskonskiji od „ja”. U magičkome se svijetu opće produševljenosti nadaje, drugim riječima, sudoživljavanje s tuđim duševnostima i osvještava uporedo s tim znanje za „tuđ” duševni život, upravo za „dušu” kao životvornu silu i magičnu moć „pripadnu” drugome, izvorno kao i za „vlastiti”, i to, dakako, opet koliko se nereflektirano i jedan i drugi još otkrivaju općenito baš u svjetlu zrenja skrenuta prema objektu, zahvaćaju, kako bi već napomenuto, predmetno odnosno upredmećeno. Valja tu napose uočiti, kako u tom okviru pojedinac prema svome doživljavanju tek ima dušu, „posjeduje” je, a u bitnosti nije sam ta duša, ne poistovetuje se s dušom samom. Tako upravo i biva shvatljivo, kako prema magičkome postavku dušu „ima” i živo i neživo, „posjeduje” je i svjesno i nesvjesno, i budno i uspavano. Stoga se i može općenito utvrditi značajna činjenica, da put do osvještenja neizravno doživljelih utjecaja okoline smatranih nastalima ili

ostvarenima posredstvom netjelesna nekakva bitka, da put do predmnive „duševnoga” nekog djelovanja vodi iskonski očito od opažaja objektivnih, a ne subjektivnih datosti. Tako prirodno i pretpostavka „duševna” bitka izvorno i naznačuje „dušu” kao objekat prilagođen po svome značaju svoj zamijećenoj okolini. A tako će bez sumnje magička svijest tonuti općenito u skupnost određena mnoštva objektivno iskrslih joj posjednika duša.

Kako je pomenuto mnoštvo bistveno između sebe povezano i njihova skupnost razmjerno jedinstven splet životnih odnosa bilo i pri različitu načinu ophođenja, doživljavat će se ono zacijelo u jednako objektivno usmjerenom postavku, i to, koliko se po svemu čini, prvotno i ispred svega jasnog razlikovanja bića s obzirom na položaj u njihovu međusobnom odnosu, kao „mi”, kao ono skupno jedinstvo, u kojemu je čovjek kao socijalni subjekat bitno usidren i sklonjen. „Mi” biva tako osnovom i pretpostavkom svemu diferenciranom određenju pojedinca pri potrebi da mu bude utvrđeno mjesto djelovnosti u relacijama životna mu kruga. I koliko bi pojedinac bio vidovit za svojevrsno duševne doticaje i pobude, bit će da je to iskonski upravo kao član „mi-skupnosti” i tek s njena vrela i samo u životnoj povezanosti s njom i može uopće otkrivati i sučelice mnoštvu veza i raznolikosti odnosa po iskustvu uočenih razabrati sebe sa „svojom” dušom u nekoj izdvojenosti i zasebnosti. Trajno je doživljavano nerazlučeno još „mi” u stvari tlo, na kojemu će niknuti neko saznanje duševne zasebnosti te doći do plićeg ili dubljeg samoosvještanja. Tako se pak, i samo tako može razumjeti, ako pored sve uvrzenosti pojedinaca u „mi-skupnost” i u određene životne veze tim skupom dane ne mora biti jasna osvještenja njihova „ja”, ne treba štaviše toga samoosvještanja ljudskoga bića ni biti, a da se ipak na toj — magičkoj — razini shvaćanja pri svojoj utonulosti u „mi-življenju” pridaje svim datostima okoline, i živim i neživim, značaj neke duševne usredotočenosti, kako se to može utvrditi nesamo u „primitivnih” ili „naivnih” sredina nego i općenito na izvjesnom stupnju dječjega razvoja, gdje naprosto svako „susreto” zna biti objektom mogućega „nagovora”. Upravo je iskonski taj način doživljavanja, u bitnosti sveđ latentan i ondje, gdje ga potiskuje razvojno kasnije racionalno poimanje, međutim stvarni osnov, s kojega iskustvo i refleksija vode do određena razlučivanja duševnosti pogledom na predmnivane njezine nosioce u okviru življena svijeta. „Nagovor” naime, kojim svijest u fazi magičkoga shvaćanja okoline prilazi datostima življene zbilje, ne nailazi svuda na jednak odziv.

6

Raznolikost duševnosti

Ako se iskonski i oživljava „mi” u nerazlučenosti pogledom na određenost i samoosvještenost „jastva” pojedinaca u „mi” doživljajno utonulih, ne valja događanje te vrste vezano na određen uži ili širi životni krug shvatiti kao nesvjestan i možda jednosmjernan duševni tok bez raznolikih živo djelovnih snaga. Zatvore li se pred njima oči, ne će se ni u kasnijih razvojnih faza doživljajnosti moći otkriti u diferenciranosti ni ugledati u mogućem načinu osamosvještenosti njihovih nosilaca. U svakome je slučaju činjenica oživljena „mi”, koliko iskršava u zazbiljnosti življena svijeta, konkretan splet pobuda,

što stvaraju određene značajne odnose između jedinaka odnosno članova „mi-kruga“.

U iskonskome, primitivnom ili naivnom „mi-doživljaju“ zahvaća se tjelesno s duševnim još nerazdvojeno. O tome doista ne uvjerava samo pretpubertetno dječje doživljavanje u magičkoj fazi shvaćanja življene zbilje. Iskazuje tu činjenicu i animizam u primitivnih skupina, vjerovanje u produševljenost svekolike vasione, kako to svjedoče religije neposredno inspirirane zbivanjima na tlu prirode. A isto tako ne niječe to ni hilopsihiističko shvaćanje dosta rašireno i u razvitijih kultura i njihovih istaknutijih duhovnih nosilaca.

Kako se duševne sile smatraju povezanim a sa svim tjelesnim događajem, a s tim i nosiocem životnosti i upravo uzrokom svemu djelovanju prirode, tako se u skladu s time na tlu takva doživljavanja tumače sve utvrđene kretnje prirodno u smislu izražajnih pojava. I kako se tu svaka kretnja smatra izrazom neke duševnosti, tako se na nju dosljedno i odgovara. Tako doživljena kretnja, a napose ako je kao mimika i pantomimika izražajna pojava ljudska, ne izaziva u okviru iskonskoga „mi-doživljaja“ naprosto samo hladno promatranje. Kako tuđa tako je i vlastita gesta ili i izjava štavije sugestivno djelovan „nagovor“, nagovor u smislu traženja ili i nalaženja dodira, kontakta, koji će opet potaknuti određeno djelovanje. I može se usput reći, da se takvo spontano odnošenje ponavlja i u najrazvitijem stadiju kulture. Sav život čovječji počinje tako i njegovo se održanje usredotočuje upravo u iskonskom zrenju, predracionalnom nekom zahvaćanju duševnosti, pa tako pored druge ili i drukčije i one novorođenčeta. Već prvi njegov krik znači „nagovor“ i smatra se smjesta takvim, ali i za nj se mora jednako uzeti, da nagoni očituje svoju kretnju kao izražajnu pojavu, koja kao „nagovor“ izaziva „odgovor“ ili, točnije, dodir odnosno odnos s obzirom na određen — međusobni — postupak. No sav se taj odnos dâ shvatiti tek u vidu iskonskoga nerazlučena „mi-doživljaja“, kakav je obavit atmosferom sveproduševljenosti življenoga svijeta. I kad se duševnost u takvim iskonski danim odnosima, tako reći na vrelima života, na tlu izvorna doživljavanja zbilje ne bi upravo kao nuždom nekom ispred svjesne refleksije nazirala, nikakvim se drugim načinom ne bi dala ni otkriti ni uvidjeti. A ne bi se vjerojatno ni mogao mimo te osnove raznim predodžbama upravo „duše“ mnivati nosilac posredna kontakta između bića, kako je o tome bio govor.

Suzrenje duševnoga bivanja sa zamjetljivim bitkom ostaje ljudskome biću živo za svega njegova opstanka, baš kao što se čovjek nalazi stalno na domaku iskonskoga „mi-odnosa“, u koji, koliko možda pogledom na nj i znao biti u nekoj mjeri emancipiran, i pri neznatnu povodu sveđ nanovo tu i tamo upravo kao sudbinskom neizbježnošću doživljajno tone. Tako sudjelovanje u bilo kakvu ljudskome skupu, u gomili, naročitoj kojoj skupnoj priredbi ima na posljetku svoje duševno sidrište u naivnome „mi-doživljaju“ i upravo je nemoguće potpuno se othrvati njegovu djelovanju i njegovim učincima. Ipak to ne sprečava, da se rečeni odnos diferencira. Kako naime življeno „mi“ nije naprosto izdvojena neka i ograđena predodžba niti očitovanje smirena ili zakočena stanja, već se naprotiv i u iskonskoj još u neku ruku vanlično doživljavanoj nerazlučenosti upire o povezano mnoštvo, upravo mrežu odnosa oživjelih djelovnošću „nagovorâ“, to na daljem razvojnem stupnju dolazi prirodno i do uočavanja određenih nejednakosti u odzivu na

„nagovor” a prema tome i do uviđanja razlika u odnosima, kakvi mogu iskrsnuti i izdići se iz indiferentna inače dna „mi-skupnosti”. I čini se, da se upravo neposredno doimanje tih razlika smije ujedno brojiti među pobude, što postupno izazivaju intenzivno i kvalitativno veoma različita očitovanja samoosvještavanja te vode do razmjerna osamostaljivanja i u krajnjem vidu do više ili manje izrazita uosobljavanja nasuprot iskonskoj nereflektiranoj „mi-vezanosti” i doživljavanju, koje je s njom u skladu.

Kako se okolni svijet bića raznovrsno odaziva na „nagovor”, kojim mu se pristupa u traženju i ostvarivanju dodira, tako će očekivani „odziv” biti odlučan i po naročit način, kako će se okolina doživjeti te kako i do koje će se mjere oduhovljeno biće s njome suživjeti. „Nagovor” i „odziv” bivaju tako izvorom i očitovanjem raznovrsnih veza i određenih odnosa. Razlike u mogućnostima životnoga dodira i raznovrsno življeni odnosi s okolnom zbiljom vode tako na temeljima iskonske „mi-veze” i s dna izvornoga „mi-doživljaja” do proživljavanja, osvještavanja i utvrđivanja nekako izdvojenih, zasebnom svojstvenošću određenih više ili manje bliskih, šire ili uže dosežnih odnosa s primjerenim im načinima ophođenja i postupanja.

Uoči li se s toga gledišta mogući odziv okolnoga svijeta na ljudski nagovor, koji ga izaziva, iskazat će se zacijelo kao najistaknutiji način odazivanja onakav, kakav i sam nosi bitne značajke i obilježja, kojima se odlikuje općenit način takva nagovora. Gdje je ta pretpostavka zadovoljena, prima odziv značenje „odgovora” u najširem smislu riječi. I gdje bi upravo ljudski govor bio sredstvom takva „odgovora”, gradit će se na njemu s obzirom na osobitu njegovu unutrašnju povezanost s nagovorom mogućnost „razgovora”. No i svaki je takav „odziv” međutim izražajna pojava i prema tome očitovatelj razberive duševnosti, koja će se doživjeti i shvaćati u smjeru svojevrstna bistva „nagovaratelja”, baš tako, kako je to s „odzivom” pogledom na njegovo značenje „odgovora” dana od određena „odgovaratelja”. Tako će pak i odnos između članova mogućeg „razgovora”, kako se tu nadaže, biti stvarno uzajmičan.

Uzajmičnost, kako se gradi i očituje na obostranosti i istovrsnosti nagovaranja i odgovaranja, upućuje u krajnjem vidu i opet, kako se razumije, na „mi-doživljaj”. No pri osvještenijem ostvarivanju „razgovorna” odnosa i primjerenih mu postupaka osvjetljava se taj doživljaj na racionaliziranijem razvojnom stupnju u razlučenosti „nagovaratelja” i „odgovaratelja”. A razlučenost se ta napose ističe kao odnos između „ti” i „ja”. Po neposrednu doživljaju ne znače međutim ni „ti” ni „ja” više od izvora i smjera „nagovaranja” i „odazivanja”, kako se dâ uvidjeti na osnovu okolnosti, što će član razgovorna i istovrsna mu odnosa, koji se u jednome smjeru određuje kao „ti”, u drugome smjeru značiti „ja”, kao što može da bude i obratno. I valja nadovezati, da u tome vidu ni „ja” ni „ti” nijesu bistvenosti, kako ih gdjekoje hipoteze hoće tumačiti, već naprosto popratne oznake članova istaknutog uzajmičnog odnosa, kojih se svojevrstna — ljudska — duševnost uzajamno nazire s osnova i dna iskonskoga „mi-doživljaja”, iz kojega se nerazlučena članovi odnosa tek i mogu u svojoj uzajmičnosti i razlučenosti jednako izdići. Stoga izvan znanja i uvida dobivena iskustvom neposredna suživljajna dodira i nema potrebe naknadnog nekog otkrivanja tuđe duševnosti. Ovdje je međutim znatno i značajno, da se može utvrditi duševnost, koja je obilježena jastvom.

Valja to napomenuti, jer pojava duševnosti može, kako će se još istaknuti, biti i drukčija.

„Odgovor” kao odziv istovrstan s nagovorom, koji ga izaziva, značajan je upravo po živa ljudska bića, dok im kako podgrađuje tako i osvještava svojevrstan i samo njima bistveno priličan odnos između „ja” i „ti”. Taj izrazito međuljudski odnos s duševnim događanjem, što se njime očituje, iskazuje obilje i široku raznolikost pogledom na način sastava, čvrstinu unutrašnje povezanosti, usrdnost, punoću, pa tako reći protkan duševnošću u svemu toku ljudskoga života nije u svojim konkretizacijama jednoličan. On se štaviše nadaje u gotovo nedoglednom i u bitnosti teško preglednom nizu mnogostrukih prijelaza bez oštrih granica. No granica ima, a bivaju vidljivijima tek, gdje se sukobljuju pojedinci ili i skupine takvih razlika duševne strukture, koje čine kolebljivom „mi-svijest” te u konkretnome krnje doživljaj zajedništva i dovode u teškoće ili i nemogućnost uspostavljanje puna suživljajna dodira, a prema tome i „razgovora”. Očituje se to napose ondje, gdje razlike u razini svjesnosti, njezinoj visini i prodornosti ili protivnosti u usmjerenju društvenih pobuda otežavaju međusobno razumijevanje ili i onemogućuju ljudsko ophođenje, što opet ukazuje na moguće razlike i mijene u značaju i osobitostima odnosa između „ja” i „ti”.

Ipak nailazimo pogledom na istaknuti niz mogućih međuljudskih odnosa i na bitnije prekide. Napose je uočljiv prijelom, gdje duševnost, koliko se da nazreti u izražajnim kretnjama, ne upućuje ljudskome „nagovoru” istovrstan odziv, određen „odgovor” riječju ili činom, već se odazivanje ograničuje uglavnom na tipične kretnje prilagodbe ili napada, otpora ili bijega ili i nehaja. Radi se tu o drukčijem nizu duševnih očitovanja, nizu, koji se iskazuje po odnosu temeljenu na nijemu u bitnosti „nagovoru” čovjekovu i isto takvu „odzivu”, a u zasebnim slučajevima i tome sličnom u neku ruku „nagovoru” živa svijeta podljudskih bića. No unatoč promijenjenu načinu „nagovora” i „odziva”, ne odriče se podljudskome okolnom svijetu duševnost, pa do neke granice — u dosegu magična shvaćanja — ni jastveni značaj bićima te okoline, tek se primjerenom izmijenjenom odnosu i promijenjenom načinu međusobna kontakta preinačuje u izvjesnom smislu njihovo značenje. Isti su naime izvori, s kojih se osvjetljava produševljenost življene zbilje, a o kojima je bilo govora, djelovni i s obzirom na ono, što se prikazuje podljudskim. Magičko doživljavanje i način shvaćanja, koji se na to doživljavanje nadovezuje, ostavlja i naknadno trajne tragove u svijesti i ne gubi se ni u najdaljim njezinim razvojnim stupnjevima.

Koliko „nagovor” upućen podljudskoj okolnoj zbilji uopće nailazi na odziv, i ne bio on istovrstan s nagovorom, izaziva ipak tješnji ili labaviji dodir, kojega se zasebnost određuje bitnom razlikom bića, kojima duguje ostvarenje. Koliko se god međutim taj odnos između ljudskoga bića i podljudskih i razlikovao od međuljudske veze između „ja” i „ti”, on ipak iskazuje neku sličnost i s tom vezom, jer razotkriva živost i s njome ljudskome biću tuđi život, s kojim izazvani dodir osvještava na ljudskoj strani i opet odnos između tog života kao „ne-ja” i ljudskoga „ja”. Ne smeta, ako se u tom odnosu to „ne-ja” ne doživljava i ne naznačuje kao „ti”, već kao neko „ono”, koje uostalom i nije daleko od značenja nekog samo stranijeg, udaljenijeg, zatvorenijeg, zagonetnijeg „ti”. Ipak i to „ne-ja” traži i razbuđuje baš kao i „ti” osvje-

štenje nekog „ja” kao nužnu drugu stranu odnosa, koji se po dodiru izazvanu „nagovorom” ostvaruje. Samo u živu se odnosu prema nekom „ono” ili „ti” i može „ja” dostati značenja i smisla i tek se u takvu odnosu uopće i pribiru iskustva, u kojih se povodu i jastvo da u svojoj takvosti razbuditi. No ujedno se u tome odnosu i pogledom na podljudsko živo biće kao na „ono” slično kao i u odnosu prema „ti” sa živošću bića razotkriva i određeno neko njegovo duševno stanje ili pak takvo svojstvo.

Tako se u tome svijetu podljudskih živih bića naziru — da se nešto samo primjera radi napomene — i strah i bijes i uznemirenost i smirenje, uzbuđenja nagnuća i strasti, raspoloženja pri brizi oko mladunčadi ili pri igri, a može se i razlikovati u mnogih između tih bića tupost i bistrina, kolebljivost i sigurnost, a tu i tamo izbija čak i osjećajnost, s kojom se čovjek zna i suživjeti.

Lik i vladanje životinje otkrivaju osobite neke njezine sposobnosti i karakteristična svojstva. Kako za takva svojevrsna podljudska svojstva nema zasebnih naziva, naznačuju se prema određenim sličnostima riječima, kojima se imenuju svojstva značajna po očitovanje ljudske duševnosti. Tako se i na području podljudskog života nazire i hrabrost i lukavost, požuda i krvo-ločnost, blagost i krutost, plahost i nasrtljivost, marljivost i lijenost, radinost i nehaj, vjernost i podmuklost, privrženost i nepouzdanost i kako se sve takve osobine bilo karaktera bilo čudi već mogu otkriti i okrstiti. I po odnos između ljudske i podljudske duševnosti nije beznačajno ni to, da baš tako, kako se nazivima ljudskih svojstava naznačuje očitovanje podljudske duševnosti, tako i lik podljudskoga bića biva simbolom ljudske duševnosti, kako se na određen već način zna prikazati.

Pri tome treba istaknuti, da ni duševna značajka ni simboličnost živa lika ne proizlaze po samovoljnu možda određenju. Koliko doživljavanje i zrenje takve duševnosti i bilo tu i tamo do nekih granica nestalno, nesigurno, kolebljivo, ne valja smetnuti s uma, da to me nije mnogo drukčije ni kod odgo-netanja ljudske duševnosti. I pored svih mogućih razlika u prilaženju istak-ntoj duševnosti i njenu shvaćanju, proziranje je tu i odnošenje prema njoj na posljertku ipak stvarno uvjetovano zbiljskim osobinama bića. Može se štaviše nadovezati, da na području podljudske zbilje nesamo životinja nego ni biljni svijet ne ostaje bez duševnih značajki. Tako je hrast ponosan, ljubica skromna, vrba tužna, da se naznače samo neki primjeri. No ti već i vode do dalje i na drukčijem još sloju zazbiljnosti doživljive i primjetljive pojave duševnosti.

Nadaje se na posljertku dalji još drukčiji no ne manje znatan odnos između mogućeg „nagovora”, kojim se susreta okolno životno područje, i „odziva” toga područja ondje, gdje tom odzivu nedostaje spontanosti. Upravo taj nedostatak upućuje na raznovrsnost članova takva odnosa, koja uvjetuje drukčiji način dodira između njih negoli je onakav, kakav se ostvaruje između živih bića, o kojima je dosad bila riječ. Radi se tu o doživljajnom susretu sa zazbiljnosnim slojem „nežive” ili neživom smatrane „stvari”. Ipak dodir s tim slojem življena svijeta nije nipošto manje tijesan, manje bitan nego inače. Opstanak se i život bića izvan toga sloja ili bez njega ne da zamisliti. Pita li se pak neposredni doživljaj, što li tu „odživ” donosi, tad se ukazuje, da se i taj „nespontani” sloj življene zazbiljnosti očituje sav obaviti i upravo nato-pljen nečutilnom kakvoćom duševnosti.

Toliko je pomenuti sloj širok, da pogledom na nj ulazi u račun sav doseg doživljajnosti. Ne pristaje ovamo tek uži možda magički doživljaj, prema kojemu nepokretna stvar zna biti fetišem ili amajlijom, potajnim gdješto nosiocem čarobnih duševnih moći. Sva se priprosta svagdašnja svijest, pa i ona, što se je uzdigla u svojoj racionalnosti, susreće štavije i suočava s nespontanom okolinom, koja nosi obilježja i diše svojstvenošću duševnosti. Činjenica je ta uostalom toliko svudašnja i poznata, da će biti dovoljno tek s nekoliko primjera kratko podsjetiti na nju.

Tako je primjerice već s određenim nekim prostorom, u kojemu čovjek prebiva, naprosto „dan” ovakav ili onakav „njegov” ugođaj ili značaj ili se opet očituje s tim prostorom i naročita „njegova” fizionomija. Zauzetim se „mjestom” doživljavaju u dodiru s njim i pripadne mu duševne osobine. Pogledom na to može stambena odaja biti udobna i privlačna ili nesmirena i odbojna, može kazališna ili koncertna dvorana biti svečana ili trijezna, prostor tamnice tjeskoban, crkve tajnovit ili sumoran ili utješan, čitaonice smiren i blag, nekog kolodvora ili kakva broda uzbudljiv i tako redom.

Isto se tako može doživjeti „datost” svježine ili sjete, vedrine ili tmurnosti krajolika, prijetnje uzburkana, bučna ili prijaznosti mirna, tiha mora, žustrine i vesela brzanja potočića ili opet teška i naporna, lijena kotrljanja rijeke, zastrašne tajnovitosti ili opet zaštitna okrilja šume, ljupkosti vodoskoka, odvažna srljanja slapa, hirovitosti vira i tako gotovo beskrajno redom.

Kao značajno pak treba pogledom na takve i slične duševne datosti napose istaknuti, da se one u skladu s nespontanošću stvari ne očituje u pratnji „jastva”. One su bezjastvene.

Bezjastvena se duševnost prostire međutim naprosto po svim slojevima zazbiljnosti. Ona se zna očitovati uza sve, što se može nadati doživljaju, bilo to zamijećeno, predočeno, izmaštano, zamišljeno, vrednovano, naslućeno. Ona prijanja uz pojave prirode i duhovne objektivitete, uz predmete ljudske čežnje i žudnje, skrovite nade i odvažna stvaranja. Ona tako reći obavlja i anorgansku i organsku i nadorgansku (kulturnu) zazbiljnost i žigoše dahom ugođaja stjecaje ljudske sudbine.

Tako već sama neka boja može biti primjerice „tmurna” ili „živa” i sam neki glas „ljubak” ili „sjetan”, a da se i ne govori o složenoj pojavi kakva živa bića ili opet o slici ili kipu, pa o riječi, izričaju ili čak napjevu. I neprilika nečija može biti „žalosna” ili možda i „očajna”, pogled može biti „blažen” ili možda „mrk”, ali „blaženo” može biti i putanje mjesечеvo ili svjetlucanje zvijezda, ali isto tako i izmaštano prebivanje zamišljenih duša preminulih, a „mrko” može biti tmasto oblače i nenadna munja „bijesna”. No i pravda može biti „nesmiljena” ili ljepota „smirena”, „ponosna”, „raspojasana”, dobrotu „susretljiva”, krepost „podašna”, a istina „uvjerljiva” ili „uzbudljiva”, kao što i nepravda zna da „vapi” u nebo. Tako svako i spontano i nespontano biće ima ovako ili onako neku svoju bezjastvenu i ujedno objektivnu, upredmećenu duševnu auru.

Bezjastvena se duševnost prostire međutim naprosto po svim slojevima zazbiljnosti. Ona se zna očitovati uza sve, što se može nadati doživljaju, bilo to zamijećeno, predočeno, izmaštano, zamišljeno, vrednovano, naslućeno. Ona prijanja uz pojave prirode i duhovne objektivitete, uz predmete ljudske čežnje i žudnje, skrovite nade i odvažna stvaranja. Ona tako reći obavlja i anorgansku i organsku i nadorgansku (kulturnu) zazbiljnost i žigoše dahom ugođaja stjecaje ljudske sudbine.

Tako već sama neka boja može biti primjerice „tmurna” ili „živa” i sam neki glas „ljubak” ili „sjetan”, a da se i ne govori o složenoj pojavi kakva živa bića ili opet o slici ili kipu, pa o riječi, izričaju ili čak napjevu. I neprilika nečija može biti „žalosna” ili možda i „očajna”, pogled može biti „blažen” ili možda „mrk”, ali „blaženo” može biti i putanje mjesечеvo ili svjetlucanje zvijezda, ali isto tako i izmaštano prebivanje zamišljenih duša preminulih, a „mrko” može biti tmasto oblače i nenadna munja „bijesna”. No i pravda može biti „nesmiljena” ili ljepota „smirena”, „ponosna”, „raspojasana”, dobrotu „susretljiva”, krepost „podašna”, a istina „uvjerljiva” ili „uzbudljiva”, kao što i nepravda zna da „vapi” u nebo. Tako svako i spontano i nespontano biće ima ovako ili onako neku svoju bezjastvenu i ujedno objektivnu, upredmećenu duševnu auru.

Bezjastvena se duševnost prostire međutim naprosto po svim slojevima zazbiljnosti. Ona se zna očitovati uza sve, što se može nadati doživljaju, bilo to zamijećeno, predočeno, izmaštano, zamišljeno, vrednovano, naslućeno. Ona prijanja uz pojave prirode i duhovne objektivitete, uz predmete ljudske čežnje i žudnje, skrovite nade i odvažna stvaranja. Ona tako reći obavlja i anorgansku i organsku i nadorgansku (kulturnu) zazbiljnost i žigoše dahom ugođaja stjecaje ljudske sudbine.

ali se u njih ne traži još i neko zaiskustveno ili i određenije „noetsko” ili pak samo „čisto” neko „ja”, pa upravo ni kakav nadomjestak takve veličine, koja se tu i tamo zna pače smatrati jamcem čovječje osobnosti.

Koliko se životinji i priznavalo ovakvo ili onakvo duševno živovanje pa pored utvrdivih individualnih karakteristika i subjektivno izivljavanje na stalnoj površini i u određenom opsegu, ipak joj se ne priznaje osobnost, personalni bitak, a tako ni jastvo, koje bi imalo biti nosiocem svojevrsna takva bitka. Racionalnome se uvidu ukazuje životinjska duševnost, kakva i bila, bezjastvenom. I nema ovdje značenja, ako bi tkogod možda htio zapitati, kojim li se pravom „ja” ili bar nešto njemu slično životinji poriče. Odlučno je da se jedinstvo svijesti i znade i dade u posljednjem vidu zamišljati i shvatit’ i bez jastvenosti.

Nije uostalom bezjastvenost nešto iskustvu sasvim strano. Proizlazi već iz samoga karaktera, iz same takvosti jastva, da se pojedinačno „ja” dade zamišljati i odvojeno od duševnosti. Ne biva to samo pri hipotezi zaiskustvena ili nadiskustvena univerzalna „ja”, koje bi imalo biti nekim izvorom svih pojedinačnih duševnih očitovanja. Valja naprotiv svrh te mogućnosti skrenuti pažnju na činjenicu, da se iskustveno „ja” i ne proteže samo na duševno zbivanje, nego i na tjelesni bitak, upravo na produševljeno tijelo ili utjelovljenu dušu, već kako se hoće gledati na tu cjelinu. I koliko se to „ja” nadaže iskustveno odnosno doživljajno, njime se navlastito hoće istaknuti tjelesno-duševni organizam sa svim njegovim očitovanjima kao posjed, kao što je ono uostalom i daljim sredstvom, da se naznači posjedovanje svega, čime si naznačeni organizam proširuje i osigurava opstanak, što, ukratko, prisvaja. Tako se i govori: „moje” tijelo, „moje” zdravlje, „moj” prostor, „moje” pravo, „moja” tuga, „moja” misao i mnogo koješta tome slično. No govori se i „moja” duša, kao da „ja” i nije ona sama ili da jastvo nije već s njom dano, a veli se pače i „moj” ja, kao da iza jednoga „ja” stoji još neko drugo jastvo, koje je u posjedu prvoga. Isto izlazi i kad se veli „moja” (ili bilo „čija”) ličnost, čime se potvrđuje, da iskustvo odnosno neposredni doživljaj ne vidi nipošto u jastvu ni dušu ni ličnost samu, pa ni njihovo neko središte, njihov osnov ili možda jamstvo svojevrsna njihova značaja ili njihova bistva.

Što se je moglo iznijeti o jastvu i njegovu odnosu prema zbilji, na koju se zna protezati, upućuje u stvari na to, da iskustveno „ja” svakako iskrsava iz nagona za samoodržanjem organizma te pretežno i naznačuje održanje tjelesno-duševnog opstanka. No kao takvo s druge strane nije niti može biti upravljeno na predmet ili predmetnost mimo psihičke funkcije, pa je prema tome samo zavisno od toga duševnoga zbivanja. Stoga je opravdano tvrditi, da može biti duševnosti mimo jastva, no ne može se pojaviti neko „ja” bez duševna života ili izvan njega. Valja dakle pretpostaviti, da iskustveno „ja” nije drugo već izraz afektivna stanja cjelokupna organizma, pa prema tome i nije samostalna zbiljnost. Ono je samo popratna pojava svjesna ljudskog života. Pa shvati li se „ja” u tome smislu i upozna li se u njemu samo afektom uvjetovana i njime nošena predodžba, ne će biti čudno, što je s jedne strane jastvo u bitnosti promjenljiva pojava, kojega razmjerno ustrajanje stoji navlastito do stanja psihofizičkog organizma, i što je s druge strane moguće da se duševnost očituje i bez jastva u mnoštvu raznolikih opstojnosti,

u kojima se ogledaju kako jednostavni tako i isprepleteni često i mutni, zbunljivi načini njezina bivanja.

Tako se na posljertku ukazuje, kako se neprostočno u biti i vremenotvorno duševno bivanje ogledajući se u predmetnostima, na koje je bistveno upravljeno. zna upredmećeno prikazati na više načina, u raznolikom obličju. Da se samo kratko zabilježi: može se u duševnosti, koliko se gleda upredmećena, vidjeti i supsistentna i inherentna veličina. Može se shvatiti i kao razmjerno nezavisno (bilo tjeloliko bilo bestjelesno) biće i kao nečutilna kakvoća odnosno kao svojstvo bića ili stvari. Može se odrediti kao bivanje ili kao stanje. Može i biti i ne biti jastveno obilježena odnosno uz jastvo vezana. Očituje se i kao životvorna moć i kao međulična posrednička bilo dobroćudna bilo zlokobna sila, kao spontanošću snabdjeta svijest, ali i kao nesponatno ogledalo, odražavalo ili svojstvo. I zna da svakom između svojih oblića sačuva tajne i zada zagonetke. I kad ne bi tako bilo i duševnost ne bi na posljedtku bila obavita trajnom tajnovitošću, bi li moglo ostati u stalnoj magli bistvo njezina odnosa prema tijelu, koje nam je pred očima? I zar bi čovjek kao duša ostajao inače pred vječitim, nikad doista rješivim zadatkom, da se upozna u bitnosti istinskoga svog bića?

U posljednjem je svome dnu bistvo duševnosti, nema sumnje, nedokučivo. No unatoč se tome i na osnovu dosad iznijetih podataka smije svakako ustvrditi, da je ljudski opstanak konkretno življena zazbiljnost, gdje se sav zamjetljivi bitak po doživljaju objavljuje bistveno vezan na datosti duševnoga bivanja. Tako se neposrednu zrenju i prikazuje doživljajna zazbiljnost odnosno konkretno življeni svijet po suživljajnom dodiru bića s okolnom zbiljom.

Znala bi tu, dašto, iskrsnuti i određena sumnja. Stavi li se naime tkogod na stajalište, da se duševnost u svojoj zazbiljnosti objavljuje i može objaviti samo u obliku subjekta, samo kao dosljedna subjektivnost i samo samom individualnom subjektu, kojemu bi tako reći bila pridružena, moralo bi se bezuvjetno računati s pitanjem, kako li se subjektivna duševnost pronalazi i prepoznaje u drugih pojedinaca, a isto tako, kako li se uopće „prebacuje” u transsubjektivnost i kako li se može objektivirati subjektivna duševnost. Na takvu se osnovu napušta u stvari neposredni uvid stečen na tlu izvorna doživljaja, a nastaju teorije o načinu, kako se „otkriva” tuđa duševnost ili kako se duševnošću obdaren pojedinac dostaje predmnive i prihvaćanja duševnosti svoga bližnjega i vjere u nju, a s druge strane mora teorija napose tumačiti i „oduhovljenost” okolnoga življena i doživljena svijeta.

Ipak se u tome smjeru nikoja teorija nije još dostala doista prihvatljiva, a kamoli konačna rješenja. Nije naprosto uspelo da se utvrdi neka duševnost posrednim putem tamo, gdje se nije unaprijed u svojoj datosti nekako pretpostavila. Tako između ostaloga već suđenje po analogiji može dođuše uputiti na sličnost ili različnost tuđe duševnosti, ali se duševnost kao takva mora pretpostaviti, ako postupak ne će da tako reći premaši svoje kompetencije. Očito se na sličnost ili različnost tuđe duševnosti pogledom na bilo čiju drugu, tuđu ili vlastitu, ne može zaključivati, ako se takva duševnost još bilo i nepotpuno ne poznaje ili uopće ne će da vidi. Što i ostaje, da se u takvu slučaju poredi? Isto je tako i teorija asocijacije slabo uvjerljiva, dok mora s obzirom

na znanje za tuđu duševnost zacijelo u onoga, koji se nastoji uvjeriti o postojanju i konstituciji tuđe duševnosti, pretpostaviti sigurno poznavanje vlastih njegovih izražajnih kretnji. No samospoznaja je na tome području svakako problematična, pogotovo zbog višeznačna i stoga nesigurna značenja pomenutih kretnji, pa ne može biti dovoljna za uvid, kakav se tu traži. Na poslijetku ni teorija prećuta (učućivanja ili uživljanja) ne zadovoljava, jer kako da otkrijem i razaznam duševnost različnu od moje i mojoj pripadnih strukturnih članova, koje bih uopće mogao staviti u službu takva „otkrivanja”, pa da budem siguran, da sam se u tuđu duševnost „uživio” i da sam je „oživio” prema doista njezinim, a ne prema svojim rođenim duševnim značajkama i osobitostima? Dosljedno bih zapravo mogao u povodu takva „uživljanja” vidjeti uvijek ili samo sebe u drugome ili u drugoga samo toliko, koliko je i kakve je duševnosti u mene samoga. Teorija prećuta ne može da protumači poznavanje i razumijevanje bližnjega i njegove duševnosti u onoj širini, kakva je uistinu dana i koja se do neke mjere da doista znati i shvatiti i iznad širine, a i dubine rođene nečije duševnosti.

Takve su međutim teorije, pa i druge slične, koje bi se možda mogle pojaviti, u načelu promašene, naprosto stoga, što pretpostavka, da se duševnost neposredno objavljuje samo u samome svom subjektivitetu i samo samoj sebi i da nema duševnoga svojstva, koje bi se objektivno i, kako bi se još dalo kazati, upredmećeno dalo zreti, može biti samo predrasuda.

Valja u ovoj vezi općenito reći, da su sva „snalaženja” te vrste na području, o kojemu je tu riječ, uopće neprimjerena i nesvrhovita, jer grade na pretpostavci, da duševnost može u bistvu i biti negdje i biti stvarno nečija. Nemoguće je međutim, da duševnost bude ičija „svojina”. Duša se ne može „imati”, duša se može samo „biti”.

S istoga se razloga ne može duševnost s pravom ni lokalizirati. Ta bistvo joj je, da je neprostorna. Za nju se u oštrome smislu riječi ne može reći ni da je tu ni da je tamo. Jedino bi se u tome vidu smjelo možda sporazumijevanja radi u slici iskazivati, da je duševnost „dana” s predmetom, na koji je upravljena. I kako se god tko htio možda čuditi, za nju može samo vrijediti upravo veoma paradoksnu utvrđenje. Kako naime duševnost bivstvuje samo vremenotvorno i oštro uzevši ne bivstvuje prostorno, ne može se ni za koje mjesto naći prikovana, kudagod i u bilo što god takvo mjesto i smjestili. Ona nije nigdje, pa se zato i može življena i doživljena nàdati svagdje. Pa ako se i ne objavljuje svagda jednako niti se ikada ponavlja u istoti bivanja, ako se uopće ne očituje u inokosnoj nekoj samostalnosti, već bistveno vezana na cilj, u koji smjera, i metu, na kojoj se zna zaustaviti, i ako se ne otkriva u čistoj nekoj nagosti, već ustraje zasjenjena stvarnošću, koju osvještava i osvjetljava, ipak ona više ili manje vidljivo struji u svemu žiću, bogatija se ili oskudnija krije u svakom doživljaju. A ako se ona i zna pojavljivati pod raznim krinkama i ako napose skriva istinu čiste svoje subjektivnosti te neumoljivo zagrađuje posljednje prilaze tamnim dubinama, iz kojih izvire, ipak čovjek, kako je kao biće i sam duša, može, da se kratko doda, i za ono, što smije ili mora smatrati duševnim, biti nekako vidovit.

Bit će istaknuta vidovitost i osnov, koji čovjeka na poslijetku i čini sposobnim, da vještīm udezbama zahvati duševnost u određenu više ili manje primjerenu prikazu i da je tako u njezinoj bistvenosti učini priopćivom. Ta

ga mogućnost, razumije se, stavlja pred osobit kulturni zadatak i naročit problem. No on nije nerješiv, to više, što se je tokom ovoga raspravljanja moglo očitovati, da već priprost teorijom neopterećen uvid u iskaz neposredna doživljaja dopušta utvrđenje, da zambiljnost — ako se neizrecivo smije slikom izreći — naprosto zrači duševnost, da je, drugim riječima, njome upravo natopljena sva.

7

Noetski ogled duševnosti

Čovjek, kako je sam duša, tako se i otkriva okružen duševnošću. Svuda nailazi u svome svijetu na duševnost više ili manje utjecajnu, na produktivnu i receptivnu, na spontanu i ugodajnu, jastvenu i bezjastvenu, bližu mu i straniju, no pored sve različite mogućnosti da je ovakvu ili onakvu živu zapazi, da osjeti njezin poticaj i bilo kako doživi njezinu nazočnost, zagonetnu mu u njezinoj bivstvenosti. Pogledom na nju ostaje na posljertku ipak pred nepoznanicom. I koliko ga god sama nužda života goni, da trađa za njom, da joj uoči bit, da je shvati, da je u zamršenim i neočekivanim često njezinim putovima razumije, sam je sebi u tome na posljertku možda manje poznat negoli što mu može biti znana tuđa duševnost, koliko mu je znana; sebe će možda, rođene svoje mogućnosti i duševne neizvjesnosti, koje mu prijete, moći teđe pa možda i htjeti nevoljkije razotkrivati negoli što mu se kao duševnost očituje u okolnome njegovu svijetu. Koliko je s te strane samo poučan prastari uvid proistekao iz golema vjekovna iskustva, da čovjek vidi i sitan trun u oku brata svojega, a za brvno je u svojemu slijep! Doista, pored same teškoće da se u istome trenu svoje aktualnosti izravno i neposredno sagleda duševni tok u bilo kakvu određenom svom izdanku, začudo i ondje, gdje u konkretnu slučaju ovako ili onako biva zamjetljivim, nailazi objektivan postavak prema njemu na prirodne, moglo bi se reći, i nemalo teške zapreke. A upravo neizbježnom biva ta okolnost napose i zato, što čovjek nesamo da jest duša, on štaviše, kako bi se točnije moralo reći, u stvari biva dušom, kao što bistveno duševnost i jest bivanje, koje se doduše zna prekidati, ali djelovno niti zastaje niti se vraća. Tako čovjek, koliko se može duševno očitovati, i nije ukočeno, ukrućeno, nepromjenljivo neko biće. On se naprotiv razvija i mijenja u različitu smjeru i smislu, zna da raste i opet da se u sebi ruši, može da se diđe, a i da pada, da uspijeva i da se kao duševno biće širi ili da srlja u propast. A mijenja se duševno naprosto i po samoj nuždi prirodnoga toka. I tako je pored sve okolnosti, što u toj mijeni do neke mjere nekako i ustraje u razmjernu jedinstvu moguću sebe sveder opet prepoznavati, ipak daleko od prave samospoznaje, pa tako zajedno s tom svojom ograđenošću i od istinske, trajne vlasti nad samim sobom, o čemu znadu svjedočiti i nepouzdanost psiholoških uvida pogledom na tu činjenicu i više još sve etike svijeta.

Ne treba doista naročito dokazivati, da su svi pokušaji predviđanja na području duševnosti nesigurni i nepouzdati: niti ima niti može biti potpune stalnosti o tome, kako i kuda će u doglednu trenutku skrenuti duševni neki tok sa svojim ugodajima, odlukama, vrednovanjima, željama i nadama, čežnjama i bojaznima, divljenjima i preziranjima, ljubavima i mržnjama. Tu

se može samo vjerovati u mogućnosti i vjerojatnosti, a i to tek u određenim prilikama i pod stalnim okolnostima. Koliko tu i bilo i moglo biti stalnosti, ona nikako nije bezuvjetna, smatralo se još toliko, da bi to trebala biti. I upravo jer to nije, stoji čovjek stalno pred zadatkom, da se za moguću razmjernu stalnost u tome vidu trajno zalaže, bori, odgaja, to više, što mu je — nikada sigurno stalnome — kao krnjem biću suđeno „non posse non peccare”. Stoga je samo prirodno, ako se čovjek — čim se je doista očovječio — stane uznemirivati, zabrinjavati i u nadi se brinuti i ne toliko o golom opstanku, koliko o samoj ljudskosti života, kako ona u svojoj specifičnosti stoji do duševnosti, u kojoj mu se biće osidrava. I dok se čovjek može očovječiti i biti čovjekom samo živeći među ljudima i podvrgnut više ili manje raznolikim njihovim utjecajima i u potrebi da jednako utječe na njih, prinuđen je i ponukan da ih, koliko je god moguće, upozna, što može tek koliko u njima ne gleda tjelesne mehanizme, već duševnošću obdarene, u biti produševljene organizme.

Čovjeku je potrebno upoznati duševno obilje u što većem opsegu i daleko većoj mjeri negoli su same mogućnosti rođena njegova doživljavanja, a to naprosto već s razloga, što kao svjesno stvorenje sposobno da dubinski doživljava svakako žudi, ako je iole zreo, za životom u punini i skladu svoga bića. Koliko je u čovjeka doista oživio značaj svojevrсно ljudski, koliko mu se u samosvijesti izbistrio pogled za vrijednosti, do kojih stoji ispunjenje pripadne mu i primjerene bistvenosti, pa se prema njima i doživljava u stanju obvezanosti, koliko u čovjeka i tinjala možda još tek u zametku svijest odgovornosti, bez koje nema očovječenja, toliko mu i ne može biti do samog održanja opstanka pod svaku cijenu. S očovječenjem njegovim dozrijeva u ovoj ili onoj mjeri, ovako ili onako i potreba da se — i napose duševno — nesamo prirodno održi nego da u danoj mu svjesnosti ne pada ni da propada, da štaviše raste te da duševno svoje biće što više digne gajeći ga i privodeći razmjernoj vrijednosnoj punoći.

Nema sumnje, čovjek je upućen na to da, koliko je moguće, zna za duševne svoje prilike i mogućnosti, ima li da napreduje na putu svog očovječenja. No nije mu dano da to postigne u samoj svojoj samotnosti ni koliko bi bio prepušten samome sebi i upravljen nekako sam na samu i jedinu svoju duševnost. To se potrebno mu znanje i na nj vezano uviđanje može uistinu širiti samo u živu skladu ili utjecajnu sukobu s duševnim snagama, koje mogu da ga hrabre i potiču ili da se protive i isprečuju ispred smjeranja i mogućih napona njegove duševnosti. Stoga ne će biti krivo, kaže li se, kakogod možda i zvučilo paradokсно, da će čovjek nekako više ili manje primjereno ugledati i razmjerno još najbolje naslutiti sebe ponirući bilo u duševnost bližnjih, s kojima i među kojima mu je živjeti, bilo doznavajući za duševna očitovanja i daljih i najdaljih, koliko mu je uopće moguće suživjeti se s opće ljudskim duševnim stanjima, iskrslim pobudama, nastojanjima, sudbinama. Razumljivo je u povodu toga, ako čovjeka privlači duševno zbivanje, gdje god iskrslilo i kakogod se očitovalo, ako traga za njim i nastoji oko njegova shvaćanja i ako je neobično radoznao u tome pravcu, pa su mu štaviše kao dobro došla sva uzbuđenja, koja se znađu vezati za saznanja dobivena s toga područja. Koliko čovjek međutim i došao u priliku, da se izravno i bez posredstva suoči s duševnom zbiljom, ipak je nemoguće, da bi je tako u jednome svom i jedinom kratkom životu mogao doista doživjeti u poželjnoj širini i mogućoj produ-

bljenosti, a još se manje može u svakoga pretpostaviti takva sposobnost razumijevanja i uviđanja, koja bi mogla općenito zadovoljiti. Tako se je pak čovjek i dao na to, da doskoči tome nedostatku.

Nužda, u kojoj biće ljudsko traži ispunjenje poziva i punoću života proširivanjem i produbljivanjem duševnosti, prinuđuje ga, da se utekne sredstvu komunikacije, koje će u najširem mogućem opsegu posredovati usrdno sudioništvovanje u sudbinski značajnim duševnim događanjima i privoditi ih što dubljem shvaćanju, što čovječnijem razumijevanju.

Moglo bi se činiti, da će se primjereno sredstvo komunikacije u istaknutome smislu poželjne nadati na području mogućnosti opće noetskoga postavka, u dometu poimanja, kakvo se gradi i razvija na osnovu čista znanstvena istraživanja i dosljedno s njim usklađena načina spoznavanja. Kako se tu međutim prirodno radi o iskustvenoj znanosti, kojoj su osnovna građa, na kojoj se u načelu zaustavlja, činjenice dostupne opažanju, isprečuju joj se i teškoće, koje njezinu svrhovitost pogledom na komunikativne potrebe u traženu smislu uvelike ograđuju, koliko je ne bi uopće stavili u sumnju. Bez obzira naime na to, da se, kako bi već izrijeком istaknuto, duševno bivanje ne da u neposrednoj svojoj trenutnoj djelovnosti, u aktualnoj svojoj momentanosti samoogledanjem istovremeno zahvatiti i izravno dokučiti, opire se ono u nerazdvojnoj isprepletenosti unutrašnje svoje mnogolikosti i povezane s time nepreglednosti oštru pojmovnu određenju, kakvo bi odgovaralo zahtjevima znanstvena spoznavanja.

Ogleda li se pored toga s bližega, pred kojim li mogućnostima uopće stoji spoznavanje pogledom na zadatak, da se zahvati, prozre i na određen način prikaže živa duševna opstojnost, ukazuje se odmah i određena nepodudarnost samog u bitnosti i vrijednosno neutralnog intelektualnog postavka usidrena u čistoj noetskoj sferi s udezbama doista primjerenima svrsi nastojanja, koje ide za tim, da prodre do duševnoga bivanja i da ga nekako zaustavi u svjetlu osvještenja otevši ga njegovoj minutljivosti.

Tako se odmah dâ reći, da je duševna zazbiljnost stalno cjelina; razumsko se određenje postizava međutim prethodnim metodičkim raščlanjivanjem, koje cjelinu misaono razbija i u kojega povodu već sam pojmovni opis može da bude samo posredan. Duševni je pokret bilo koji bio pored toga sveđ pojedinačan, kolikogod možda i bio složen, i konkretan, bio on još tako bujan i obuhvatan; sve se noetsko područje tome nasuprot odlikuje općenošću i apstraktnošću. Tako se ni individualnim pojmovima stvarno ne da zahvatiti duševni tok u bitnim značajkama svoga subjektom doživljaja određena bivstvovanja. Pa ako uzasebljen duševni događaj, koji u biti cjelovit „teče” i prolazi, pojmovno zasebno spoznavanje po nuždi svojih mogućnosti tumači u smislu nepokretne članovite strukture, nije ono samo cjelovitost duševnoga događaja prikazalo rascijepljenom, nego je tome događaju stavivši ga izvan bivanja, apstrahirajući od njegova nastanka i prestanka, oduzela također živost i životnost, koja mu je bitno svojstvena.

U svojoj je živosti i napose osobitoj unutrašnjoj povezanosti, koja mu, ako je slika dopuštena, kao snopu sljubljenih smjeranja zajamčuje konkretno jedinstvo, strujanje duševna događaja u bitnosti neponovljivo. Najsitniji naime, a prema samome bistvu činjenica svijesti i neizbježan pomak u značenju funkcije koje „komponente”, kojega zamišljivog „člana”, kojega „svojevstva”

njihova ili i moguća izmjena okolnosti, u kojoj se odvija duševno zbivanje, znači u stvari promjenu značaja i smisla čitave duševne cjeline, izvan koje svaki predmnivani njezin „dio” gubi naprosto svojstva i mijenja djelovanje, što ih je imao u njezinoj službi. Stoga se, neponovljiv, u oštrome smislu i ne da bilo koji konkretan duševni čin ili događaj izdvojen misaono prema zasebnome svom značenju iz cijelosti svjesnoga zbivanja supsumirati kao pojedini slučaj pod pojam općeg zakona. Koliko pak spoznavanje — navlastito zbog određenih svrha praktičke primjene — to čini, utječe se u stvari fikciji, pa bilo u određenom pravcu, dopušta se, i korisnoj. Na području se naime svjesnosti, u konkretnosti i cijelostima duševnoga strujanja iskazuje općeno u pojedinačnome, pravilnost u opstojnome, zakon u primjernu činu.

Tako u stvari znanstvena spoznaja, u neku ruku bespomoćna ispred konkretnosti, neposrednosti i neponovljivosti aktualna duševnoga bivanja, svojevrsnim svojim tumačenjem i ne omogućuje pravo, istinsko, usrdno razumijevanje duševnosti i duševnih sudbina, koje se uistinu dade postići tek stvarnim suživljajem, živim poistovećenjem s tuđim duševnim bićem. No takvo dubinsko razumijevanje nije samome pojmovnom spoznavanju možda ni svrha.

Koliko se čisto znanstveno zanimanje obraća ljudskoj duševnosti, gleda da u prvome redu otkrije vjerojatne opće pravilnosti duševnoga procesa ili u drugome vidu i opće tipove iskrsele s temelja općih duševnih usmjerenja, kako njihovo opstojanje i mogućnost njihova utvrđenja i određenja općenito pretpostavlja. Znanje tako stečeno ne vodi međutim do neposredna suživljavanja s očitovanjima duševnosti ni do živa, usrdna sudioništvovanja s konkretnim pojavama njezine sudbine. No mjesto toga omogućuje, kako je poznato, bez sumnje veoma znatnu mnogostranu primjenu u praksi života, pa i zna da s te strane bude od golema značenja po ljudski opstanak na mnogim područjima njegova održavanja. Ogleda li se pak takva „psihotehnika”, termin uzet u najširem smislu, s bližega prema udezbama, kojima pribjegava s obzirom na krajnje moguće svoje namjere i posljedke, što ih postizava zadovoljavajući u većoj ili manjoj mjeri potrebe raznolike čovječje djelatnosti u okviru danih ili poželjnih međuljudskih odnosa, ogleda li se uopće doseg primjene pojmovna znanstvenoga znanja o ljudskoj duševnosti, sveder se dade zaključiti, da takve vrste primjena služi uglavnom izravno ili neizravno svladavanju čovjeka kao kulturna bića, koliko može da se on uvrze i veže u skućeniji ili obuhvatniji sklop društvene cjeline i napose, koliko se takav sklop nadaje kao radna zajednica. Primjena ta služi upravo rečenome svladavanju i pomažući čovjeku u pronalaženju i određivanju što primjerenijeg i užeg radnog i šireg djelatnog mjesta u trajnoj izmjeni društvenih odnosa, služi prema najširim mogućnostima socijalnoj, civilizatornoj organizaciji, služi, ukratko, mogućoj vlasti nad čovjekom, moći, kojoj se duševno da podrvi. Pa i ondje, gdje možda i nije namjerni cilj, naznačuje ipak moć nad čovjekom konačni smjer, u kojemu se moguća primjena istaknute vrste znanja prikučuje svrsi.

Koliko na taj način razvitak takve znanstvene spoznaje duševnosti i značio proširenje moći nad čovjekom kao svjesnim bićem, moći, koja će prema prilikama milom ili silom odrediti slobodni ili dopušteni doseg praktičkog učešća u socijalnome životu i njegovoj organizaciji, treba s tim u vezi također

istaknuti, da ipak kao sve suvremene pozitivne znanosti nije ni ona bilo kako zabrinuta s obzirom na to, kako li će se primijeniti ni da li će se moć njezinom pomoći stečena upotrijebiti na dobro ili na zlo. Ona je u tome pravcu vrijednosno slijepa, pogledom je na svoju primjenu etički indiferentna.

Čovječja duša međutim nije „stvar” između drugih stvari, mrtva za pobude duhovnih vrednota; u punoći bistva nije tupa za prohtjeve etosa. I gdje se radi o duši, koja znači svjesnost, a time nesamo prirodno već u naročitu ljudskom smislu i sudbinsko događanje, čovjeku ipak ne dostaje i ne treba mu dostajati samo onakvo znanje, koje bi mogli u određenom smjeru biti na korist moglo nepromišljenom ili besavjesnom primjenom značiti možda prema prilikama jednako i opasnost po slobodu, samosvojnost, integritet i samoostvarenje čovječje ličnosti. I više još: u čovjeka se, koliko nije nastran, krije upravo nagonski bio to i mutan dojam, neko osjećanje, da ne živi kao sam „ja”, već da se i takav ostvaruje na širem tlu usrdnoga „mi”; on živi kao nošen trajnom živom slutnjom, da se može smiriti u jastvu samo usidren u „mi”, da se kao „ja” može naći i da se kao „ja” može dostati ljudskog značenja samo nasuprot zbiljskome „mi” i u obvezi prema vrijednosnim prohtjevima, koji mu „ja” vežu za njegov „mi”. Stoga je jasno, da vrijednosno neutralna, etički indiferentna spoznaja sa svom još tolikom poželjnošću primjene ne može zadovoljiti. Ona ne može da bude primjerena, gdje čovjek čežnjom i nadom traži dušu na izvorima pune njezine živosti, u svoj njezinoj sudbinski žigosanoj istini; gdje traži takav živ uvid u mnogovrsne mogućnosti i patnje i užitka, i trpnje i likovanja, i poniženja i uzvišenja, i zgrešenja i posvećenja i sve bijede i svega dostojanstva čovjekovanja; gdje traži način spoznajna razotkrivanja i osvjetljenja, što ne će na poslijetku pripomoći tome, da se duševno biće podvrgne bilo kojoj tuđoj moći, nego će se naprotiv dati tako reći sliti u sredstvo komunikacije, koje svrh suha znanstvena poimanja poziva i potiče na izvorno dubinsko doživljavanje duševnosti i više još tu na svojevrsno uronjavanje u nju tu i na solidariziranje s njom.

Gdje duša treba da doista u svoj punoći i svoj svojoj životnosti progovori, traži se, ukratko, znanje druge vrste negoli što je upravo u oštrome smislu znanstveno.

8

Upredmećena duševnost

Najpriprostiji je već opis duševnosti u bilo kojemu njezinu očitovanju zbog trajna njezina „protjecanja”, zbog stalna iskrsavanja i rasplinjavanja doživljaja, a tako i buđenja i skretanja i zamiranja pojedinačna djelovna duševna usmjerenja nemalo težak zadatak, pa ne će zacijelo biti nimalo lakši bistveno njezino zahvaćanje u produbljenu spoznajnu priziranju. A isprečuju se teškoće napose i poradi toga, što se duševnost svjestito ne nadaje nikad usamljena, izdvojena iz čitavosti doživljaja, već kao bitni njegov član, kao subjektivna njegova komponenta. Tako se duševno djelovanje i utvrđuje po direkciji doživljaja i određuje s njezina gledišta.

Prikaže li se tako doživljaj osebnim jedinstvom svjesnosti kao subjektivne i predmetnosti kao objektivne komponente, ukazuje se ujedno i naročit

položaj svjesnosti pogledom na mogućnost da se spoznajno zahvati. Da se naime bilo što spoznajnom nekom udezbom razumijevanja, shvaćanja, poimanja radi svlada, valja da bude mogućim predmetom podatnim svjesnosti, koja ga ima zahvatiti, učiniti svjestitim. Ili drugim riječima: razumije li se pod pojmom „predmeta” sve pomišljivo, sve što se dâ misliti, a sve zadano spoznavanju mora biti u mogućnosti da bude „mišljeno” i kao takvo pristupno zahvatu mišljenja, kako bi bilo osvijetljeno, valjat će dosljedno sva spoznajna određenja tražiti i izvoditi gledajući na objektivnu, predmetnu komponentu doživljaja. Što nije ili ne može biti na koji bilo način predmetom doživljaja, što nije ili ne može biti „metnuto” ili „kao metnuto” nekako „pred” duševno, svjesnosno bivanje, ne može prema tome biti spoznajno zahvaćeno, bistveno određeno.

Upravo duševnost kao zapaženo ili i nezapaženo strujanje svjesnosti nije međutim u punoj svojoj bistvenosti objekat, ona je u zbilji subjekat i kao takva nije nikad u pravome smislu pred-met, nije, kao što je to s objektom, metnuta pred svjestan subjekat, što bi značilo pred samu sebe, nego je naprotiv, ako se tako smije reći, podmet, ona je svoj doista primjereno zahvaćenoj i tako shvaćenoj predmetnosti kao načelno pomišljivome i u tome vidu pripadnom općem području transsubjektivne duhovnosti upravo pod-metnuta. Moglo bi se u tome smislu slikovito kazati, da duševnost nekako nosi duhovni svijet, dok ga aktualizira i na nj upućuje. Tako je pak jasno, da se duševnost bistveno i u tome smislu primjereno ne da uočiti kao objektivna komponenta doživljaja, a time ni kao pravi i izvorno tako shvatljivi predmet. No to je, kako se lako da razumjeti, opet teškoća i, smjelo bi se dodati, upravo presudna pogledom na mogućnost da se racionalno odredi, da se s osnova opće noetškoga postavka i njemu primjerena načina predmetna stava doista valjano dokuči i u dovoljnoj razotkritosti shvati. A teškoća je to veća, što se i sama duševnost na posljertku ipak na kakav bilo način makar i kao specijalan slučaj, pa možda i tek prividno, nekako nebistveno i neprimjereno mora moći „staviti”, mora „metnuti pred” doživljavanje u kakvu bilo njegovu određenju duševne funkcije, mora se nekako moći ako i ne možda upravo „ugledati”, a to onda, recimo, osjetiti ili naslutiti na području predmetnosti, hoće li uopće biti pristupna takvu ili onakvu prikazu i bistvenom određenju budne svijesti. Izuzetnost je i neobičnost slučaja u tome, što se značajem pod-met ima izvornome svom bistvu nasuprot objaviti kao pred-met. No ako se to u stvari pored sve osobitosti svoga načina na posljertku, kako iskustvo uči, i ukazuje mogućim, pokazat će se ipak, da se položaj duševnosti ili svjesnosti, koliko se ona može izdavati predmetom i zahvaćati na području predmetnosti, razlikuje bitno od položaja predmeta, koji su svojim značenjem i unutrašnjim smislom to od iskona te se kao takvi mogu u svoj primjerenosti spoznajno zahvatiti, na izravan način razumski odrediti i prema izvornome svom značaju i osnovnome značenju poimati, u pregledu zreti, shvatiti.

Mogućnost se prebačaja nepredmetne veličine u spoznajno polje predmetnosti zajamčuje općenito samo samom činjenicom „upredmećenja”. Nju treba naprosto prihvatiti u njezinoj datosti. Kako je upredmećenost nepredmetne u biti aktualne duševne funkcije moguća, kako se upredmećenje upravo ostvaruje, na koji način to biva i šta li stoji iza njega, to ostaje u bitnosti zagonetno; samu tu činjenicu valja unatoč svim uglavnom neizravnim

pokušajima tumačenja smatrati na posljetku ipak neobjašnjivom²⁾. Valja se pogledom na to skromno zadovoljiti općenito utvrdivom činjenicom, prema kojoj duševnost i pored osobitih značajki svoje subjektivnosti biva na osobit način pristupna spoznajnom uvidu. Pri tome ipak treba istaknuti, da „upredmećenje“ nije već samo pojmovan postupak; nije međutim ni ćutilan. On se u bitnosti odvija na tlu nećutilne kakvoćnosti. Kako je naime duševna funkcija u vezi s doživljajnim objektom nesamostalna komponenta doživljaja, tako se ta doživljajna nesamostalnost ističe i u njezinoj upredmećenosti. Upredmećena, imajući razlog u funkciji, prijanja nesamostalna i kao stvarno nepravi predmet nesamorazložna uz bilo već koji i kakav određen samorazložan predmet. Prijanjujući tako upredmećena ne naznačuje duševnost pojmovno zahvatne načine odnosa u mnogolikosti kakvoća, kakvom se predmet može da prikaže. Duševnost ne naznačuje oblik predmeta, misaon ili pojmovan odnos, ona se štaviše bistveno odlikuje sadržajnom punoćom. Ipak joj u njenoj čistoći, koliko se da nazreti nezavisna, nedostaje slikovne zornosti. Upredmećena se nadaje kao nećutilna kakvoća.

Upredmećenje subjektivne funkcije, koja je po bistvu duševno zbivanje, vodi stvarno do predmetnosti svoje vrste, pa sa sobom i nosi osobite posljedke. Kako uistinu i ne pripada području iskonski datih i s time dosljedno i potpuno primjereno razumski zahvatnih predmeta, nego kao manje više nalik na predmetnost, kao neke vrste quasi-predmet tek prijanja uz predmetnu duhovnost kao racionalnu sadržinu svijeta, upredmećena duševnost otvara u bitnosti dva ne jednako primjerena pristupa spoznajnome njenu proziranju. To je i razumljivo, dok je formom ili strukturom s jedne strane predmet, ali sadržajno s druge strane duševna funkcija pripadna kao nepredmetna svjesnost bistveno iracionalnoj sadržini svijeta.

Ogleda li se tako upredmećena duševnost sa stajališta predmetnosti, udara pri tome bez sumnje ponajprije u oči, da samo upredmećenje kao da zaustavlja duševno događanje u njegovu toku; upredmećen tok svjesnosti kao da je lišen izvorne živosti bivanja te se prikazuje nepokretno, kao stanje. Predmet kao takav ne biva, on naprosto jest, pa je takav dan ili zadan zahvatu razumskog spoznavanja. Uporedo pak s udezbama primijenjenima u svrhu jednoznačna pojmovna određenja predmeta izolira se i u slučaju upredmećene duševnosti subjektivna funkcija u zamišljivoj pojedinosti ili i neki vez takvih funkcija upravo po upredmećenosti iz širokoga doživljajna spleta te se tako izdvaja iz unutrašnje povezanosti samoga doživljaja, iz uklopljenosti u širi duševni tok, koliko bi u zbilji onako izoliranoj funkciji i prethodio i iza nje slijedio. Pristupa li se tako upredmećenoj duševnosti spoznavanja radi kao

²⁾ Među misliocima, koji su možda prvi vidjeli taj problem te ga nekako kušali osvjetliti, trebat će se brojiti Shaftesbury. On bi, gdje je riječ o mogućnosti spoznavanja, određenja i oženjivanja čuvstava, sveo upredmećenje na funkciju „refleksije“. Međutim već Hume vidi, da je refleksija sama, kako on to naznačuje, „neaktivna“, za tu svrhu dakle u biti prepassivna. Uistinu i stoji refleksija pred zahtjevom, da ono, na što je kao na svoj objekat upravljen, ni u svojstvima ni u položaju ne mijenja, koliko treba da bude „objektivna“. Slične teškoće nastaju i kod nešto promijenjenih pokušaja tumačenja, jer se u stvari sva nekako jednako svode na posljedak funkcije bilo kako izdvojene iz cjeline doživljaja, a to u krajnjem vidu znači, da upredmećenje proizlazi upravo iz samoga doživljavanja, što na posljetku samo ponavlja tvrdnju činjenice, ali je ne tumači.

predmetu, ugledat će se nužno jednostrano i na naročit način. U povodu takva će se pristupa i po naznačenoj provedbi izolacije nasuprot kontinuiranu jedinstvu bilo trajnijeg bilo prolaznijeg duševnog toka vladati strujanje svjesne funkcije prividno kao jedinka s područja diskretnoga mnoštva. Kao takvo se mnoštvo očituje međutim zazbiljnost objektivne duhovnosti i na to područje doista znanstveno nastojanje u svojoj oštrini svodi i duševnost, kako bi je zauzevši potrebnu distanciju, nuždan razmak prema njoj mogla podvrći vlasti svoga kategorijalnog sustava i tako spoznajno svladati.

Na istaknut upravo način pristupa duševnosti u širem ili užem opsegu psihologija kao znanost. Bez obzira na ovakve ili onakve hipoteze o bistvu duševnosti, kojima se zbog radne mogućnosti mora uteći, u vezi će s njima duševnost s bilo kakva aspekta statizirati, raščlaniti i na jedan ili drugi način, širom ili užom mjerom rastaviti na svojevrstne pojedinosti, na stalne veličine, na ovako ili onako ograđene pojedinke. Nastojeći pronaći opće neke pravilnosti i odrediti zakonitosti, kojima se onakve pojedinke podvrgavaju, uključuje se ona u tome vidu sustavu znanosti, koje se nastoje dostati spoznajne svrhe generaliziranjem. Pogledom na to postizava ono, na čemu se samo razumsko spoznavanje zaustavlja: „shvaćanje” pojedinosti u odnosu prema općenome. Tu joj valja tražiti prednost, tu će joj se naći i nedostaci.

Shvaćanje postignuto, kako je to u slučaju, o kojemu je riječ, distanciranjem objekta od subjekta spoznavanja vodi na posljertku do nadmoći nad objektom, do mogućnosti svladavanja stvarnosti. Tako se usmjerenim načinom spoznavanja dostaje čovjek položaja, u kojemu će se moći služiti do nekih granica silama zbilje, koje se isprečuju njegovoj volji, kako se to očituje u mogućnostima primjene spoznajnih rezultata. No do koje širine na taj način i dospjelo shvaćanje određenih odnosa između elemenata zbilje ili članova razmjernih njezinih cjelina, ono na svome putu ne vodi do dubinskog uviđanja, do istinskoga razumijevanja zazbiljnosti, a napose duševne, ne vodi do onakva primjerena poniranja u stvarnost ni do pronicanja, kakvo bi bilo poželjno pogledom na njezino bistvo, a koje se u načelu ne da ostvariti distanciranjem, odmicanjem spoznavanju zadana objekta od spoznajnoga subjekta. Nikakvim se distanciranjem ni ostvarivanjem nadmoći ni omogućivanjem praktičke ili tehničke primjene spoznajnih posljedaka, a to znači na posljertku udezbama egzaktne i njoj bliske znanosti, ne će prema rečenome ostvariti ni primjereno proziranje ni istinsko usrdno razumijevanje duševnosti, o kojoj se ovdje u prvome redu radi. Za njezino će upoznavanje, bistveno određenje i stvarno spoznavanje biti potrebno potražiti druge metode i drukčije načine zahvaćanja i dokučivanja.

9

Estetski uviđaj

Upredmećena se duševnost ukazuje, kako proizlazi iz dosadašnjeg izlaganja, kao datost dvojaka obraza. Ona naznačuje upravo naročit slučaj „predmetnosti”. Struktura joj, u načelu racionalno zahvatna, odgovara općem karakteru predmeta, no značenjem upućuje na sadržinu, koja je svoj statičnosti bitka protivna, pa se kao nerastavljiv u biti i nerazlučiv splet bivanja i ne da doista primjereno prozreti, razumjeti, uvidjeti na oštar način, kakav je moguć, poželjan i tražen s obzirom na sam čist predmet. Koliko se duševnost očituje

upredmećena i koliko se pogledom na to podvrgava zakonu predmeta i njihova bistvena odnosa, toliko, ali i samo toliko može da se metodom obrade dovede nekako pod vlast samoga noetskog područja i učini građom upravo striktno znanstvena istraživanja. Koliko pak, kako i biva, izlazi iz samoga tog užeg okvira, ne da se, kako to istraživačko iskustvo sved iznova potvrđuje, samim sredstvima čiste znanosti doista smislovito spoznajno svladati.

Koliko se skreće pažnja na samu njezinu upredmećenost, upredmećena je duševnost sasvim osobita predmetnost. Osobitost se u nje očituje napose u povodu činjenice, da se kao takva može doista do neke granice zahvaćati u razmaku od spoznajnoga subjekta, u distanciji kao uopće sve predmetno područje. Ipak je po tome svojstvu na posljetku samo neki quasi-predmet, samo je po obliku predmetnost, samo je u jednome pravcu nalik na predmet; sadržinski ona ostaje duševnost, naznačuje upravo nepredmetnu zbilju, prema kojoj će se kao prema svjesnoj i osvještajnoj funkciji i spoznajni subjekat morati drukčije odnositi, želi li je u njezinoj živosti i osobitoj bivstvenosti dokučiti i razumjeti. Pogledom na istaknutu tu sadržajnost distanciranje pogodno samome noetskom, pojmovnom, kategorijalnom zahvatu ne može da vodi do cilja.

Kako upredmećena duševnost otkriva, kako se vidi, dvojak obraz, tako će postojati i dvojakost spoznajnog odnosa prema njoj. A sva se ta dvojakost može u svojoj općenosti uvidjeti već i na osnovu bitne opće svojstvenosti čiste duševne funkcije, prema kojoj je ona kao korelatna komponenta doživljaja vremenotvorni momenat zazbiljnosti, pa kao takav ona u dvojakosti svog obraza dopušta da se i vrijeme na dvojak način zahvaća, shvaća, uviđa.

Kako se i koliko upredmećuje duševnost, tako se i toliko shvaća upredmećenim i vrijeme. U tome se pravcu gleda na vrijeme kao na slijed mnoštva povezanih među sobom no pojedinačno odredivih česti, pa tako i broju i njegovoj mjeri podvrgnutih, ukratko izbrojivih „trenutaka”. Vrijeme je to, koje se kao sve područje predmetnosti priviđa ili iskazuje u slici diskretne mnogolikosti. Gdje nije izbrojivo, gdje se ne da zahvatiti brojčanom nekom mjerom, smatra se, da ili više nije, da je „prošlo”, ili da još nije, da može ili da hoće ili da ima tek doći, da se još krije u „budućnosti”. Koliko je prema tome shvaćanju vrijeme minutljivo, bježno pogledom na prošlost, a u smjeru prema budućnosti neizvjesno ili, koliko bi bilo proračunljivo, u najboljem slučaju tek manje-više vjerojatno, ono se zamišlja u bitnosti praznim, određuje onkraj sadržaja. Uoči li se u svoj oštrini, ono stvarno nema nikakve prave sadašnjosti. Ta je pri tom i takvu poimanju vremena tek zamišljen isprazan trenutak, koji je već i minuo, prešao u „prošlost”, čim je uopće mogao nadoći. S toga je gledišta i za takvo je shvaćanje vremena sve u besprekidnoj mijeni, sve prolazno. Sva je „sadašnjost” u tome vidu samo u prolaženju i nestajanju. Ona naznačuje tek kratak mostić, preko kojega sve nadošlo prelazi na posljetku u ništavilo, odlazi u nepovrat. Koliko bi se pri prosuđivanju smjelo tu možda poći u krajnost, dalo bi se zacijelo reći, da je takvo nekako upredmećeno vrijeme upravo vrijeme ure, kojom se broji, i kakva je ura, sunčana, pješćana, vodena, na uteg, na pero, na struju, tako otprilike za nj, što se njome služi, teče i njezino vrijeme.

Takvo je tako poimano i brojivo vrijeme međutim samo jedan i jednostran aspekt njegov, kako se nadaže u vezi s upredmećenjem duševnosti.

Koliko se pak ne računa sa samim praznim istjecanjem predmetno shvaćena vremena, već se vremenitost kao prizvuk doživljenih sadržina osvještava u jedinstvu i potpunosti duševno-duhovnoga bića i iz čitavosti duševnoga vremenotvornog toka, a duševan ostaje on i po upredmećenosti, koliko u tome smislu pogledom na doživljaj vremena odnosno vremenitosti progovara tako reći čitava duša, upravo subdinski pogođena duševnost, stavlja se prolaznome vremenu uz bok vrijeme gotovo suprotnih svojstava, upravo vremenitost ustrajna u stalnoj nekoj sadašnjosti. U tome drukčijem smjeru i smislu prema sadržajno ispunjenoj i sadržinski žigosanoj duševnosti doživljeno i osvještano se vrijeme ne shvaća i ne obilježava kao „prošlo” ili kao „buduće”, jer je ono takvo u duševnoj sadržini „vremenitošću” žigosanoj doživljajno nazočno i stoga u bitnosti „sadašnje”.

Ako se za neki doživljaj može kazati, da je bio, da je „bivši”, on nije stvarno prošao, nestao. On biću znači pretrpljenu sudbinu, bila kakva bila, događaj sudbinski odlučan, neizgubljen, sveđ ponovljiv u — sadašnjosti. Da je doživljaj ili događaj „bivši”, da je upravo proživljen ili i preživljen, ne oduzima ili bar ne mora ništa oduzimati od nazočne njegove djelovnosti. „Bivši” ne znači i „prošli”, „dolazan” ne znači i „neopstojan”, u tome smislu „budući”, „još nestvaran”.

Sadržina „bivšega” doživljaja ili „dolaznoga”, očekivanoga događaja nije nipošto neopstojna; obavita radošću ili žaljenjem ili vedrinom ili sjetom ili opet zabrinutošću ili i strahom ili uopće sučuvstvovanjem bilo kakve vrste, bilo kakva načina, ona nije niti ostaje nedjelovna, već se doživljava, ako to biva, u nekom vječitom „sad”, a samo obilježena znakom vremenitosti, upravo svoje zasebne, naročite vremenske određenosti, koja dolazi do značenja u doživljajnome „sad”, upravo paradoksnome, jer se za nj u striktnome smislu i ne može kazati da „jest”, već i ono i kao ustrajna „sadašnjost” u bitnosti kao sva duševnost „biva” iskrsavajući bez prestanka iznova u kontinuiranosti, kakva je — i pored momenata intermitiranja, kakvi su dubok san besvjestica, a naposljied i smrt — bitno svojstvena budnoj svjesnosti. Tu se dakle ne radi o predmetnom i upravo proračunljivome već naprotiv o djelovnom i broju i izbrojavanju nepristupnom vremenu, o „vremenitosti” ili vremenskom određenju kao osobitoj oznaci doživljive — kao „doživljene” ili „življene” ili „iščekivane” uistinu upravo tako doživljavane — sadržine. Takvi su i „bivši” i „dolazni” doživljaji čvrsto usidreni u aktualnome toku duševnosti, kao takvi nijesu „prolazni”, oni ustraju, ne odmiču, pa u stalnom a tako i ponovljivome „sad” nose znak, koji se može smatrati svjedokom vremenotvornosti, jamcem vremenotvorne moći bistveno pripadne duševnome bivanju.

Mogla bi, dašto, iskrsnuti sumnja, da li se uopće radi o pravome „vremenu”, gdje se ono ne gubi u prošlosti, već naprotiv nekako prkosno ustraje te se objavljuje, kad to uopće čini, u vječitome „sad” noseći sobom gdje koji znak, bio to znak „bivšega” ili „očekivanoga”, kojega se vremenskome značenju u smjeru prošlosti iz budućnosti i ne po korava.

Valjalo bi na to reći, da „vremensni znak” što ga koji doživljen događaj nosi, doista i ne zastupa racionalno shvatljivo vrijeme objektivna svijeta, već naprosto, kako bi se kratko smjelo naznačiti, vrijeme duše, upravo same duše, kako se iracionalno, kao što je iracionalna i čista duševnost, nadaje uz aktualnu funkciju svijesti.

Ogledano tako sa stajališta same duševnosti u neposrednosti njezina doživljajna bivanja ne očituje se vrijeme ni kao odijeljena neka prazna pokretna veličina ni rascijepano u dimenzije ni rastrgano u izbrojive veće i manje i najmanje dijelove. Ono je tome nasuprot povezano s punoćom doživljaja i stvarno se u doživljajno ustrajnome „sad” upoznaje u određenoj suvislosti bivanja i mogućem jedinstvu događanja. Time se i objašnjava, da tu i takvu svoju sliku duguje vrijeme samoj duševnosti vremenotvorki. Nju treba dakle upredmećenu ugledati onkraj same činjenice njezina upredmećenja u čistoj kakvoći, u jedinstvenoj čitavosti neistrgnutoj iz konkretne punoće doživljajnosti. Već se je međutim pokazalo, da takav zahvat nije moguć ni izolacijom subjektivne funkcije doživljaja iz širega duševnog toka, kojemu bi pripadala i bila u njemu djelovna, ni prevođenjem njezinim na predmetno područje s noetskoga stajališta savladiva diskretnoga mnoštva. I nikako ne bi bilo moguće prikućiti se u traženome smislu bistvu duševnosti znanstveno uvjetovanim distanciranjem njezinim od spoznajnoga subjekta u svrhu oštre pojmovne spoznaje i općena određenja, kako je uostalom tokom ovoga razlaganja o tome već bilo govora.

Nije međutim slučaj, ako je i unatoč upravo istaknutoj okolnosti prodor k duševnosti kao čistoj kakvoći u njezinu nerastrganom jedinstvu, njezinoj konkretnoj cjelovitosti i životnoj punoći stvarno moguć. Upravo je s obzirom na to položaj duševnosti izuzetan. Treba li naime na tlu kontemplativnoga postavka u svrhu saznavanja ili uvida ili uviđanja na kojemu bilo području izbjegavati ili prevladati metodu izoliranja objekta, odjeljivanja njegova od okoline i bliskih mu sveza i spona, a isto tako odustati i od distanciranja, odmicanja objekta, što bi ga trebalo prozreti, od subjekta tome zadatku podvrgnuta, bit će to na najizravniji način moguće i najprimjerenije izvedivo baš u odnosu prema upredmećenoj duševnosti. Uistinu se vanznanstveno, a ipak kontemplativno i na doznavanje i „razumijevanje” upravljeno prilaženje upredmećenoj duševnosti stalno i vrši i moguće je, štaviše i prirodno zbog sasvim priproste okolnosti. I upredmećena ostaje naime duševnost u posjedu svoje bivstvenosti i naročitih svojih svojstava; ona ne prestaje biti duševnost. No i subjekat pozvan da je se proziranja i uviđanja radi doživljajno dostane, ne može jednako zatajiti duševnu svoju bit, pa ni svoju funkciju bilo spoznavanja bilo uopće doživljavanja kao upravo duševna događanja. I svakako se tu ukazuje jedinstven slučaj istovrsnosti doživljavanja ili saznavanja i doživljenoga ili saznanoga, znanoga, istovrsnosti subjekta i objekta kontemplacije. Tako subjekat vidi i doživljava u objektu vlastito svoje općeno bismo. Subjekt se, drugim riječima, poistovećuje u tom i takvu odnosu s objektom svoga zahvata.

Ne treba zacijelo napose istaknuti, da u poistovećenju, kako se susreće pri pomenutom slučaju, valja pogledom na prilaženje objektu, što se hoće ili što ga treba dokućiti, vidjeti način skroz različit od udesaba znanosti u oštrome smislu riječi. Uistinu poistovećenjem subjekta s objektom u promatračkom odnosu nije nastala samo zamjena s metodom izoliranja i distanciranja, pa dalje i izmjena kategorijalnoga sustava, koji toj metodi odgovara, a prikladan je za spoznajno svladavanje određena područja zbilje. Poistovećenje, o kojemu je riječ, nije samo formalan postavak ni obična promjena ili i potpuna izmjena spoznajnih postupaka, nego je štaviše bitna doživljajna preo-

brazba s obzirom na odnos subjekta prema dokučivome i zahvatnome mu objektu.

Kako je duševnost u bistvu konkretna i živa, tako se i u upredmećenju iskazuje čitava takvom. I takva ne omogućuje samo subjektovo poistovećenje s njom, već i suodređuje posljedke poistovećenja i utječe ujedno živošću na subjekat u samome njegovu doživljavanju, upravo doživljajnu mu odjeku.

Poistovećenost, o kojoj se ovdje radi, ne bi bila ni dovoljno ni ispravno obilježena niti bi joj bile istaknute bitne koje značajke, kad bi se možda naznačila kao stapanje neko subjekta s objektom ili kao unošenje subjektive duševnosti u objekat, jer ni subjekat ni objekat ne gube u poistovećenju ni sve ni neke svoje značajke, po kojima se razlikuju. Može se međutim ipak reći, da se istaknuto poistovećenje odražuje u neke vrste nadahnutosti ili općinjenosti, zatravljenosti pojedinčeve po objektivnoj odnosno objektiviranoj (upredmećenju) duševnosti, kojoj se kao subjekat prikučuje. Ta se zatravljenost očituje, kako bi se možda više u slici dalo naznačiti, u intimnom približavanju, koje znači suživljavanje, sutitranje s pokretima tuđe duševnosti, u odjecima kakvi su suradost i supatnja, sumišljenje i sučuvstvovanje, sućut i suuzbuđenje i mnogo koješta slično. Dodati je samo jasnoće radi, da se odjeci te vrste, koliko dojmom i pobudom živo i obuzimali sam subjekat, ne doživljavaju kao pokretala izvanjskoga djelovanja; poistovećenje se to ostvaruje u samome krugu kontemplacije, pa i valja u tome vidjeti neku razliku prema općenito moralnome postavku i primjerenu mu namjerenju.

Ipak poistovećenje duševnoga subjekta s produševljenim objektom nosi kao intiman suživljaj i posljedak, bez kojega ne bi moglo da bude u sebi iscrpljeno niti bi se dalo smatrati završenim. Do živa takva poistovećenja može doći a i dolazi tek, gdje ono za ljudsko biće kao doživljajni subjekat znači neke vrste odvajanja od svoga „ja”, gdje, drugim riječima, znači prevladavanje egocentrizma, neprijanje uz tašti i gramzljivi „ja” i vezivanje uz opće ljudsko „mi”. U mogućnost se poistovećenja, koje je ovdje u pitanju, ulazi prema mjeri usrdne, istinske, intimno žive druževnosti, prema razvijenoj socijalnosti, na posljedku bi se smjelo reći: prema sposobnosti da se ljubi, prema mjeri i žaru, prema dubini i vrijednosnoj punoći ljudske ljubavi.

Poistovećenje na području duševnosti ne vodi međutim kao metoda, a ni ljubav kao spoznajni princip na putove noetskoga prostranstva. Njihovim se vodstvom ne otkrivaju znanstvene istine ni njihovo shvaćanje. Ipak se upravo s njihovom pomoći i njihovim vodstvom otkrivaju na svoj način i možda bolje negoli bi to mogla činiti ikoja znanost upravo istine duševne sudbine, duševnog opstanka, duševnih svojstava i stanja, duševnih uzdizanja i padova, duševnih nastojanja i duševnih lutanja. Pa ako se tako i ne razotkrivaju znanstvene istine, ipak se ponire u duševne dubine, razaznaje se i uviđa ljepota i uzvišenost, smiješnost i rugoba i ljupkost i dostojanstvenost duše i druga slična osvjetljenja svijeta svega duševnošću natopljena. Ne biva to, dašto, očitim na tlu znanstvenog istraživanja. Valja li području neposredna suživljaja s duševnošću poistovećenjem i ljubavlju naći ime, moći će poslužiti staro i poznato. Po vanznanstvenome se doživljaju, kakav je ovdje ocrtan, ostvaruje nasuprot noetskome širok svijet estetskog uviđaja.

Estetski je uviđaj, kako se razumije, bistveno usidren u punoći svojevrsna doživljaja, estetskoga po strukturi, osobitosti konstitucije, naročitoj

sadržini, usmislenosti i vrijednosnom obilježju. Zasebna je pak njegova osobitost, koja ga između ostaloga napose vidljivo odvaja od specifično noetske sfere, da doživljajna upravljenost na duševnost, kako upredmećena biva podatnom subjektovu zahvatu, pronicanju, uviđanju, zajedno na značajan način afektivno oživljava čin svijesti, po kojemu se estetski subjekat poistovećuje sa svojim objektom³⁾. Upravo ta zasebna estetska afektivnost i čini konstituciju doživljaja na svojevrsan način dinamičnom, daje doživljaju naročit pečat, pa tako upravo preko duševnosti, njezine upredmećenosti i osobita uviđaja, što ga omogućuje, vodi put od doživljaja uopće do doživljaja izrazito estetskoga.

Sve je ljudsko doživljavanje i napose vrijednosno, koliko bi u kojemu već smjeru bilo općenitijeg značenja, prožeto i vođeno težnjom da se sačuva, učini ponovljivim i tako objavljujivim, priopćivim. Razumije se, da se sredstva za to traže i pogledom na estetski doživljaj, kojemu je bitna i najodlučnija značajka, da se ostvaruje po subjektivnoj duševnosti kao funkcionalnoj korelatnoj svojoj komponenti upravljenoj i opet na objektivnu ili objektiviranu duševnost kao predmetnu takvu svoju komponentu. Uistinu se tražena sredstva komunikacije nadaju i nalaze na osnovu činjenice, da se duševnost, u koju je tako reći sva zbilja uronjena, izotktivno upredmećena prianjajući uz predmete i predmetnosti kao nesamostalna kakvoća. Može se tako očitovati i prikazati u vidu raznolikih stanja duševnosti ili svojstava stvari ili i popraćaja zamisli pa i obilježja događaja u njihovu toku i koliko već ima sličnih takvih mogućnosti. Poradi toga uistinu sve stvari i stvarnosti, zamjetljive, predočljive, zamišljive, s kojima se u povezanosti upredmećena tako duševnost pojavljuje, i mogu služiti njezinu objavljenju, prikazu i priopćenju. Bit će pak pri tome osobito znatne sve one naročite predodžbe o duši i same zamisli o duševnosti, o kojima je gdje kojima upravo i zbog te veze već bilo namjerno govora tokom ovoga razlaganja. One naime na istaknut način ulaze u račun pri iskazivanju i priopćavanju estetskoga doživljaja, kako već koja između takvih predočaba, predmniva, hipoteza živi za pojedinih kulturnih razdoblja u svijesti čovjeka i vlada njegovim uvjerenjem.

Umješnom se upotrebom tako duševnošću u kakvoj i bilo slici žigosanih ili ožarenih stvari, primjerenim postavom odnosno znalačkim sastavom njihovim ostvaruju objekti, upravo duhovni objektiviteti, kojima kao da je zaustavljen u neku ruku živi tok duševnosti, sapet u ustrajno vrijeme vječitoga „sad“ tako, da se u takvoj svojoj objavi posredstvom svoga prikaza mogu ponoviti odnosno da hoće ponovljeno izazvati doživljaj, kojim je prikazana duševnost izvorno bila otkrivena, zahvaćena, komunikaciji namijenjena.

Objekti, koji se kao duhovni objektiviteti ostvaruju u povodu estetskoga doživljaja i s njegova temelja tako, da taj doživljaj mogu više ili manje vjerno opet i izazvati, a stvaraju se, da budu sredstvom estetske objave i komunikacije, nose uobičajeno ime umjetnine, umjetničkoga djela. Skupnost se takvih djela, a isto tako i sama djelatnost, kojom se ostvaruju, nazivaju „umjetnošću“. U umjetnosti se tako u sastavu uglavnom zorne građe, kojom se umjetničko djelo stvara, skuplja i taloži na posljetku izravno i usrdno razumijevanje

³⁾ Por. i moju raspravu „O izlazištu estetike“, Zbornik zagrebačke klasične gimnazije, Zagreb 1957, odsjek 2.

Ljudske duše, estetski uviđaj u bitnosti bliži i primjereniji duševnosti i njezinu bivstvovanju od bilo kakva znanstvena njezina shvaćanja. Pa ako se različita ta dva postavka i postupka u svoj razlici neposrednih im spoznajnih usmjerenja i posrednih mogućnosti i svrha i ne isključuju potpuno, nego se na gdje koji način znadu isprepletati, pa tu i tamo više ili manje poželjno i upotpunjavati, ipak pri otkrivanju i razotkrivanju, pri zahvaćanju i pronicanju, pri proziranju bivstva i primjerenu osvjetljavanju duševnosti, koliko ona čista pripada iracionalnoj sadržini svijeta, umjetničkom osluškivanju duše i estetskom uviđaju svakako pripada bezuvjetna prednost.

Valja reći, da djela umjetnosti kao posljedak estetskog uviđaja, bila ona kakva bila, muzička ili likovna, znače, svako između njih na svoj način, prikaz osobite duševne upredmećenosti i objavu određene upredmećene duševnosti. Svaka je umjetnička vrsta u bitnosti sposobna, da na primjeren joj način i u granicama određenih mogućnosti iskaže ona očitovanja duševnosti, koja upravo odgovaraju toj vrsti i za kojih je prikaz tako reći pozvana prema svojevrsnoj strukturi i unutrašnjoj konstituciji umjetničkoga djela. Svi se mogući načini očitovanja duševnosti, o kakvima je tokom izlaganja bilo govora, mogu tako nadati subjektu kontemplativna zahvaćanja, koji se međutim u namjeri estetskoga doživljavanja ne može i ne će zadovoljiti samim nekim izvanjskim poimanjem ili površinskim shvaćanjem. Umjetničkome će djelu biti naprotiv upravo bitna svrha i odlučna zadaća da doživljajnome subjektu omogući i da, više još, što snažnije u njega izazove poistovećenje s prikazanom osvjetljenom duševnošću. Vrijednost će i značenje djela estetskome prosuđivanju podvrgnutoga i stajati između ostaloga nemalo do toga, koliko će moći da zadovolji upravo tu zadaću.

Poistovećenje s estetski prikazanim duševnim stanjima i sudbinama ne znači samo slučajno ili nebitno neko osvještenje kao što bi bilo doznavanje po čuvenju, koje može ostaviti čovjeka ravnodušnim prema činjenici, koju tek da je utvrdio i površinski zapaženu pribilježio. Poistovećenje, do kojega vodi prava, istinska umjetnost, uspjele umjetničko djelo, znači ostvarenje suživljaja s duševnošću, kako se je očitovala, znači znanje i osviještenost, što zadire duboko u ljudsku ćud i pogađa srč egzistencije. Ostvaruje se tu osobito iskustvo, kojim će ljudsko biće, koliko je za to primljivo, biti ganuto, potreseno, uzbuđeno kao da je i samo nekako doživjelo ili sudoživjelo stanje ili sudbinu estetski prikazane duševnosti. Estetski suživljaj biva, gdje je stvaran, posredovanim životnim iskustvom, čovjeku s obzirom na svojevrsan mu opstanak bezuvjetno potrebnim, no kojega se pojedinac za vrijeme ograđena svog života ne bi inače u sličnom opsegu i u istom osvjetljenju i doimanju mogao dostati. A bit će tako prošireno iskustvo i mogućim izvorom promjeni i preobražaju čovječjega bića produbljenjem ponajprije estetskoga njegova uviđaja, kojega pak prirodnim posljeticom može da prema prilikama bude između ostaloga i usrdnija ljudska uvidavnost i uže prijanjanje uza sve, što jest i što može da znači duševnost.

Uvidi li se u povodu iznijetih utvrđenja ne manja znatnost estetskog uviđaja od one, koja i kakva se s obzirom na samoostvarenje čovječje ličnosti i njegu njezine kulture pridaje noetskome području i znanstvenoj spoznaji, onda zacijelo estetska pitanja ne zaslužuju nimalo manje pažnje negoli što je

sadašnjica daleko iznad zanimanja za dovoljnu izgradnju svijeta umjetnosti i produblivanja istinske (ne, dašto, umišljene, tobožnje, varljive) estetske kulture posvećuje znanosti i pitanjima noetskim.

Našavši tako u duševnosti i doživljaju, kojim se ona primjereno objavljuje, najširi osnov estetskog uviđaja a isto tako i estetskog odnosno umjetničkoga stvaranja, vodi ovo razlaganje na stalno određen put u široko prostranstvo pitanja, koja se općenito tiču estetike kao filozofičke discipline.

Pavao Vuk-Pavlović

ERLEBNIS, SEELE UND ÄSTHETISCHE EINSICHT

Zusammenfassung

Begrifflicher wissenschaftlicher Erkenntnis gelingt es nicht, konkretes seelisches Erleben in dessen individuellem Zusammenhang vollauf unmittelbar zu fassen. Mag eine Erkenntnis solcher Art (bestimmter: Psychologie als generalisierende Wissenschaft) selbst weitgehendere Beherrschung des Seelischen unter gewissen Bedingungen auch begründen, zu wesenhafter Einsicht und innigerem Verstehen bringt sie es nicht. Dazu ist direktes mitfühlendes Nacherleben seelischer Zustände, Stimmungen, Lagen, Schicksale jedenfalls erforderlich, was aber zu erwirken zu den Aufgaben wissenschaftlicher Seelenforschung keineswegs gehört. Nur auf Nach- und Miterleben sich gründende Erfahrung kann jedoch zur möglichen Erweiterung und Vertiefung eigenen wie auch zum Einsehen und Verstehen fremden Seelenlebens führen. Letzteres zu bewerkstelligen ist nun der ästhetischen Erlebnisweise und der Kunst vorbehalten, insbesondere dem künstlerischen Schaffen, das zwar nicht wissenschaftliche Erkenntnis, wohl aber ästhetische Einsicht ins Leben zu rufen und zu vermitteln berufen ist.

Soweit Kunst durch die ihr eigenen Mittel und Verfahren seelisches Leben, wie es sich individuell und konkret auswirkt und darbietet, zu solcher Darstellung bringt, die direkte Seelenschau ermöglicht und gleichfalls zum Miterleben auffordert, vermag sie je nach Tiefe ihrer eigentlichen Wirkung innigeres Verstehen seelischen Lebens bei unmittelbarer Einsicht zu erwirken.